

Újabb régészeti adatok a Bódva-völgyének avar kor végi történetéhez

Jelige: Agancs

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2.
A Bódva-völgy története	4.
Hídvégardó-Malomszög megelőző feltárása	7.
A leletanyag.....	11.
Az agancstégely és a kerámia keltezése	21.
A hídvégardóihoz hasonló lelőhelyek	25.
A hídvégardói telep népessége.....	29.
Település hálózat	32.
Összegzés	33.
Irodalomjegyzék	34.
Képmelléklet	40.
Képjegyzék.....	54.

Bevezetés

A Bódva-völgye az egyik legősibb Kárpát-medencei észak-dél irányú kereskedelmi és hadi útvonala. 100 km-es hosszával nem tartozik a legnagyobb völgyek közé, elhelyezkedése miatt mégis jelentős. Nem csak két eltérő jellegű tájat – az Alföld és a hegyvidék – köt össze, de északi nyitottságának köszönhetően Kassa, Eperjes és Rozsnyó, Rimaszombat is elérhető rajta keresztül, ezért forgalma sokszorososa volt a mainak. A jelentősége ellenére méltatlanul kutatatlan területnek számít (Peja, 1973). 1999-ben adtak ki Bodnár Mónika és Rémiás Tibor szerkesztésével egy tanulmány kötetet, melyben részletesen feldolgozták a régészeti-történelmi, néprajzi és természetrajzi kérdéseit e vidéknek. A kötet azonban nagy terjedelme ellenére is csak átfogó képet ad és nem tér ki egy-egy konkrét tudományág egy adott kérdéskörére (Bodnár-Rémiás 1999).

2011-ben a Hídvégardó határában lezajlott ásatás feldolgozása kínált kiváló lehetőséget a Bódva-völgy kora középkori, 9-10. századi régészeti hagyatékának áttekintésére és a hozzákapcsolódó kérdések felvetésére illetve a válaszok keresésére. Dolgozatomban röviden kitérek a Bódva-völgy természetföldrajzára és történetére is, részletesebben pedig a 8-9. század régészeti lelőhelyeivel foglalkozom.

Az áttekintés után a Hídvégardón feltárt telepjelenségeket és körülményeit írom le, majd az előkerült nagy mennyiségű kerámiáról és a háromágú agancstégelyről számolok be. Ezt követően kitérek a téglák és a kerámia keltezés problémakörére, valamint kísérletet teszek a tárgyak segítségével meghatározni a telep használati idejét.

A következő fejezetben a hídvégardóihoz hasonló lelőhelyeket veszem sorra, a távolságuk szerint növekvő sorrendben. A kiválasztott lelőhelyeknél igyekeztem minél több tájegységről gyűjteni, így összehasonlítom a Kelet-Alföld, a Dél-Alföld és a Dunántúl egy-egy lelőhelyével is.

A párhuzamokat figyelembe véve összefoglalom a 9. századi régészeti kutatás egyik sarkalatos kérdésének, a népesség meghatározásnak nehézségeit és a különböző források ellentmondásos értelmezéseit.

A terjedelmi korlátok miatt az egyes kérdésekre, problémákra igyekszem egy-egy párhuzamot, bizonyítékot hozni. Az egyes kérdéskörök teljes feldolgozása szétfeszítené a dolgozat kereteit.

A feldolgozás nemcsak a helytörténet, hanem az egész Kárpát-medence szempontjából különösen jelentős. Egyrészt színesíti a helyi, egyébként is gazdag lelőhely és leletanyag

képet, segítségével újabb adatokat nyerhetünk a Bódva-völgy későnépvándorlás kori viszonyairól. Másrészt olyan korszakából származnak a leletek, amely nagyon vitatott és sok kérdést vet fel. Az Avar Kaganátus bukása és a magyar honfoglalás közötti időszak leletei kevésbé ismertek, etnikai viszonyainak kutatása heves vitákat eredményezett.

A Bódva-völgy története

A Bódva a mai szlovákiai Érchegységből ered. 110,7 km-es folyása alatt 13 szlovákiai és 15 magyarországi települést érint, majd Boldvánál a Sajóba torkollik (Szabó 1999, 21).

A Bódva-völgy földrajzilag négy nagy, és hét kisebb egységre oszlik. A felső-szakasza az érchegységi és a Mecenzéfi-dombság, utána következik a Kassai-síkot és a felső-völgyet magába foglaló Kanyapta-medence, majd az Alsó-Bódva-völgy, mely a Szalonnai-szorosból, a Szendrői-medencéből és a Szendrőládi-szurdokból áll. Az utolsó egysége az Edelényi-völgykapu (Szabó 1999, 23).

A terület, kedvező földrajzi adottságainak megfelelően az őskőkortól folyamatosan lakott volt (Ringer 1999, B. Hellebrandt 1999, Dénes 1999.).

Jelenlegi ismereteink szerint a Bódva-völgy alsó szakaszán a késő avarkorban jelent meg egy ismeretlen nagyságú avar közösség. Ennek csekély emlékanyaga az Edelényi-völgykapuból, Sajószentpéterről és Edelényből származik.

Sajószentpéter-homokbánya lelőhelyről 12 sírt sikerült megmenteni, feltételezések szerint legalább 100 elpusztult. A sajószentpéteri ásatást 1957. július 24-én és 26-án Thoma Andor, szeptember 17-20-án pedig Kalicz Nándor vezette (K. Végh 1964, 15). Az ásatások során feltárt 12 síron kívül több alkalommal kerültek a miskolci múzeumba szórvány leletek. A temető értékeléséhez csak töredékes anyag áll rendelkezésre (K. Végh 1964, 19). A 12 sír többségében a halott hátán, a test mellé nyújtott karral feküdt, ez alól kivétel a 3., 5. és 12. sír. Az 1., 6. és 11. sír betöltésében hamut, a 12.-ben pernyét figyeltek meg (K. Végh 1964, 19). A halotti szertartás máglyájának nyomát a sírokban a cikk megírásáig csak a késő avarkorban és a gazdagabb sírokban találták meg. Ezt a megfigyelést a sajószentpéteri sírok is megerősítik.¹ A temető datálásához át kell tekintenünk a meghatározó leleteket. Szürke agyagedény került elő az 1., 2., 9., 10., 11., és 12. sírokból, ezeket a késő avarkorra datálhatjuk. Az 1. sír számos gyöngye között találhatóak dinnyemag alakú példányok, melyek a 7. század végén jelentek meg. Az 1., 4., és 12. sírok fülbevalói (1-es és 12-es: üveggyöngy csüngős bronz-, a 4-es pedig ezüst fülbevalók) a 8. század második felére keltezhetőek. Szórványként került elő 4db

¹ 1. sír mellékletei: két bronz fülbevaló, sötétkék üveggyöngy csüngővel; félhold alakú nyakdísz töredéke; 67 db különböző színű és alakú gyöngy; háromélű szkíta bronznyílhegy. A munkások szerint továbbá: egy lókoponya, két bronz phalera, több lószerszám és egy agyagedény is volt a sírban.

6. sír mellékletei: állatsont és orsógomb.

11. sír mellékletei: ló csontok, agyagedény

12. sír mellékletei: két bronzfülbevaló, üveggyöngy csüngődíszszel; 14db különböző színű és alakú gyöngy, csont tűtartó; vaskés; agyagedény csirkecsonttal; vödör; állatsontok. (K. Végh 1964 16).

szíjvég, 4db övveret és 1db övcsat, melyek bronzból öntöttek, növényi, indás díszűek, a késő avarkorból származnak (K. Végh 1964, 22). Összességében tehát a leletek a kis sírszámú temető részletet a 8. század második felére kelteznek (K. Végh 1964, 22).

Edelényből szórványként két kengyel és egy zabla került múzeumba, melyeknek legközelebbi párhuzamai a sajószentpéteri temetőben találhatók. Így felvetődik a lehetősége, hogy esetleg ezek is onnan származhattak. A leletek a késő avarkorra tehetők (K. Végh 1968, 51, 61; Wolf 1999, 123, 20. j.).

Mindkét leletanyag tehát a 8. század második felére keltezhető (K. Végh 1964, 15). A folyó többi szakaszáról eddig nem ismerünk avar lelőhelyeket. Az eddig előkerült emléktárgyak azonban nem teszi lehetővé, hogy az avarság megtelepedésének pontos idejét meghatározzuk. A Bódva-völgyében csakúgy, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megye más területein, a 7. század második felétől számolhatunk avar népességgel (K. Végh 1968, 66.).

A 8. század második fele után csak a honfoglalás korából ismertek lelőhelyek a Bódva-völgyéből. A borsodi földvár területéről előkerült egy 10. századi telep, valamint Edelényben egy 8 síros temető is sikerült feltárni, továbbá Finkén egy lovas harcos sírja, Borsod-Derekegyháza pedig szórvány leletek kerültek elő (Wolf 1999 128-129).

A késő avar és honfoglalás kor közötti kontinuitásra a területen nincs bizonyíték, az eddig előkerült leletanyag nem nyújt elég támpontot ahhoz, hogy megállapítsuk, megérték-e itt az avarok a magyar honfoglalás idejét.

Éppen ezért mind történetileg, mind területileg kiemelkedően fontos a Hídvégárdón feltárt telep maradvány leleteinek és objektumainak minél sokrétűbb vizsgálata.

Hídvégardó-Malomszög megelőző feltárása

A 2010-es nyári árvizet követő árvízvédelmi munkálatok során került sor Hídvégardó-Malomszög lelőhely megelőző feltárására. Hídvégardó község (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 1. kép) a szlovák-magyar határ mellett fekszik. A település a Bódva-folyó teljes szakaszát tekintve az ún. Kanyapta-medencében, a magyarországi felosztást figyelembe véve pedig az ún. Felső-völgybe tartozik. Ezen a részen a folyó jellegzetes völgy-mederben fut, mely átlagosan 2 km széles és a jobboldali Tornai Alsó-hegy illetve a baloldali üledékből kiemelkedő mészkő szirtek foglalják egységes keretbe (Szabó 1999, 23). Hídvégardótól ÉK-re, 42 km-re Kassa, DK-re pedig 44 km-re Edelény fekszik.

A lelőhely a községtől keletre, a Bódva folyó bal partján található. A régészeti terepmunka 2011. április 13-án, 27-én és 28-án zajlott. A feltárást Szörényi Gábor András, a miskolci Herman Ottó Múzeum régésze végezte. A szükségstározóhoz tartozó gátnyomvonalon közel 200 m hosszan és kb. 10 m szélességben húzódott a ritkás lelőhely, mely kb. 2000 m²-re terjedt ki. (2. kép).

A gépi humuszosítást követően 14 objektum feltárásáról rajzolódott ki, amelyből az s5 és s12 jelzésűek kemence, a maradék 12 pedig gödör volt. A 10-es számú gödör nem régészeti korú, így erre az objektumra és a benne talált újkori kerámiára nem térek ki a további feldolgozásban. Lakó objektum, vagy arra utaló nyom nem került elő a feltáráson.

A feltárás objektumai

1. gödör: A sárgásbarna, nyesett felszínen éles, sötét foltként jelentkezett. ÉK-DNy-i tájolású, ovális alakú, 320x150 cm-es, a nyesett felszínhez képest 20-22 cm mély, meredek, közel függőleges oldalú, lapos aljú gödör. Fekete zsíros földdel volt betöltve, amiből 19 db kerámia töredék és kevés állatcsont került elő.
2. gödör: A sárgásbarna, nyesett felszínen éles, sötét foltként jelentkezett. É-D-i tájolású, ovális alakú, 330x130 cm-es, teknős oldalú így a fenekén már csak 260x80 cm-es, lapos és kissé egyenetlen aljú. Betöltése: középen fekete, zsíros föld, szélei felé kissé homokos föld. Mélysége a nyesett felszínhez képest 40-45 cm. A betöltésből kevés állatcsont, patics és 11 db kerámia töredék került elő.
3. gödör. A sárgásbarna, nyesett felszínen éles, sötét foltként jelentkezett. K-Ny-i irányú, ovális alakú, 330x130 cm-es, teknős oldalú, lapos aljú. Fenekén már csak 250x80cm-es.

Betöltése feketés zsíros föld. Mélysége a nyesett felszínhez képest 48-50 cm. A betöltésből 24 db kerámia töredék, állatcsont került elő, továbbá egy díszített agancs tégely, 28 db-ra törve.

4. gödör. É-D-i tájolású, 335x170 cm-es, ovális alakú, oldalfalai meredek, feneke lapos. Feneke a sóderes altalaj tetején áll meg. Mélysége a nyesett felszínhez képest 20-22 cm. Betöltése zsíros, fekete föld, benne 32 db kerámiával, állatcsonttal.

6. gödörkomplexum: A felszínen szürke babalakú foltként jelentkezett, a metszetre bontás során kiderült, hogy több lemélyülés alkotta gödörkomplexum. 570x290 cm-es amorf alakú. Oldalfalai meredek. Alja egyenetlen, a K-i és a Ny-i szélén egy-egy nagyobb lemélyülés van. Betöltése sötétbarna föld, benne kevés állatcsonttal és 19 db kerámia töredék. A K-i lemélyülés 160x140 cm-es, a nyesett felszínhez képest 80 cm mély. A Ny-i lemélyülés 170x190 cm-es, a nyesett felszínhez képest 73 cm mély. A lemélyüléseken kívül 33-42 cm mély az alja.

7. gödör: A felszínen halvány, bizonytalan szürkés, faszenes foltként jelentkezett. 130x90 cm-es, közel függőleges oldalú, lapos aljú. 85 cm mély. Alján feljött a víz. Betöltése faszenes fekete föld, az alján (alsó 35 cm-e) már csak kissé kevert föld. A betöltésből 5 db kerámia került elő.

8. gödör: A felszínen sötét, kissé mészköves foltként jelentkezett a sárgásbarna agyagos felszínen. Ny-K-i irányú, ovális alakú, 305x130 cm-es, oldalfalai közel függőlegesek. Alja lapos. Ny-i kétharmadán mélyebb, itt egy 230 cm hosszú szakaszon 37-40 cm mély, utána K felé van egy 80 cm-es padka, ami csak 20 cm mély. Ny-i szélén egy 35x35 cm-es területen sok mészkődarabka volt. Ez a köves réteg egyetlen sor kő, alatta a gödör többi részére is jellemző, zsíros fekete betöltése található meg. A gödörből 20 db kerámia töredék és sok állatcsont került elő.

9. gödör: A felszínen sötét, kerekded, kissé mészköves foltként jelentkezett a sárgásbarna agyagos altalajban. Ovális alakú, 305x205 cm-es, oldalfalai közel függőlegesek, alja É-on lapos, D-i felében ettől mélyebb és kissé egyenetlen. Mélysége a nyesett felszínhez képest 25 (É-on), 35 (D-en) cm. Betöltése sötétbarna föld, benne 59 db kerámia töredék és sok állatcsont volt.

11. gödör: A felszínen alig látható foltként jelentkezett. ÉNy-DK-i irányú, vélhetően ovális alakú gödör. 350 cm hosszú, a szélessége nem ismert, mert vágja az s10. A nyesett felszínhez képest 30 cm mély. Oldalfalai teknősek, alja lapos. A D-i végében van egy 80x80 cm-es lemélyülés, mely a nyesett felszínhez képest 45 cm. A gödör betöltése sötétbarna föld, de a D-i lemélyülése faszenes, vélhetően egy hamuzó gödör lehetett. Az s12-jelzésű kemence munkagödre, melyben az utóbb említett hamusgödör a kemence hamuzója. Az s11-et K-ről

vágja az s10 újkori beásás. A leleteit együtt csomagolták az újkori anyaggal. 13. gödör: Nagyméretű, fekete foltként jelentkezett. É-D-i irányú, 250 cm széles és 75 cm mélységű rézsús oldalú, teknős aljú, nagyméretű gödör. Betöltése fekete föld, ami az alsó 30-40 cm-es sávban sárga agyaggal kevert. Ebből a mélységből több nagyméretű természetes vasoxidos rög is előkerült.

A gödör betöltésének felső harmadában több mészkő is előkerült, de rendeltetésük ismeretlen. A gödörből 22 db kerámiatöredék, obszidián, kovakő, csontár, és állatcsont került elő. A gödör teljes nyugat-keleti szélessége ismeretlen maradt.

14. gödör: A felszínen sötétszürke foltként jelentkezett, a tetején újkori anyaggal kevert föld van, ez talán egy tanya kertjének művelt része, melybe belekeveredett a szemét. Alatta helyezkedett el az s14 jelű gödör. É-D-i irányú, ovális alakú, 300x190 cm-es, teknős oldalú és aljú. Alján kissé egyenetlen. Betöltése zsíros fekete föld, belőle 11 db kerámia töredék és állatcsont került elő, valamint a leletek között volt egy malomkő töredéke is.

Kemencék:

5. kemence: 119x208 cm-es, lekerekített sarkú, téglalap alakú gödör, melynek az oldalfalai függőlegesek, ezek kb. 2 cm vastagon, az alja, mely a nyesett felszínhez képest 27 cm mélyen volt, foltosan és nagyon vékonyan volt átégve. Semmiféle tapasztás nem található az alján. A vörösre égett fenéken 5 cm vastag faszén réteg, efölött a betöltés barna faszenes, vörös szemcsés föld volt. A fenéken karólyukak vannak. Az objektum Ny-i fele kifut a feltárásból. A karólyukak nem alkotnak rendszert, betöltésük faszenes. Az alakja miatt inkább ipari célú kemence lehetett. Mivel alja is és oldala is vékonyan volt átégve, csak egyszer vagy keveset használtatták. Leletanyaga 4 db kerámia töredék.

12. kemence: Az oldalának vörös csíkja jelentkezett először a felszínen. 125x110cm-es, kissé ovális kemence. Egy rétegű, vörösre égett sütőfelületén nem volt cseréptapasztás. Az átégett sütőfelület a széleken 2, középen 4 cm vastag és több helyen kopott, hiányos volt. A szája ÉK felé nyílt itt volt a munkagödör (s11) és az ebben kialakult hamuzója.

A kevés objektum több, jól elkülöníthető csoportra osztható. A legnagyobb egységet, 6 db gödröt magába foglalva alkotják a hosszú, ellipszis alakú, lekerekített sarkú gödrök. Ide tartozik az 1-es, 2-es, 3-as, 4-es, 8-as és 9-es objektum. Hosszuk 305-335 cm között váltakozik, szélességük 130-205 cm között mozog. Aljuk minden esetben egyenes, oldaluk lehet egyenes (1, 4, 8, 9), vagy rézsús (2, 3) is. A mélységük sekély, a nyesett felszínhez képest 20-50 cm, de eredetileg is legfeljebb 50 cm-rel lehettek mélyebbek.

A hasonló alak és egységes méret alapján azonos funkciót feltételezhetünk a gödröknek. Az olyan egyszerű objektumok, mint a gödrök eredeti rendeltetésének meghatározása hagyományos régészeti eszközökkel szinte lehetetlen. A publikálások során a szerzők általában nem is vállalkoznak rá, egyszerűen gödörnek, vagy veremnek határozzák meg, esetleg gazdasági jellegű objektumnak. A ritka, pontos feltételezéseket heves viták kísérik a szakirodalomban. A későközépkori településeken előkerülő lekerekített végű, téglalap alakú objektumokat gödörölnak vélik (Aszt 2005, 40). Hidvégardón azonban a gödröknek nincs meg sem a kellő mélysége (legalább 100-150 cm), sem a nélkülözhetetlen tetőszerkezete. Más elmélet szerint ezeket az objektumokat tároló veremnek kell tekinteni, amelyekben a méhkas-alakúakkal szemben, faládákban vagy vesszőkosarakban tárolták az élelmiszert (Tomka 1998, 48). Véleményem szerint ezek gödrök tároló vermek lehettek.

A feltáráson előkerült kemence is, de ház nyoma egyiknél sem mutatható ki egyértelműen. Az 5-ös számú szögletes alakú közvetlenül a szelvényfal szélénél található, folytatása elképzelhető az ásatási felületen túl. Az átégett sütőfelület mellett azonban előkerült 7 kicsi és egy nagyobb karólyuk, ami talán egy tetőszerkezet nyoma lehet. Elhelyezkedésük azonban nem mutat szabályos rendet, és a munkagödör további része sem fedezhető fel.

A 12-es számú nagyobb felületű, jobban kiégett aljú, kör alakú kemence. A munkagödre-hamuzója egyértelműen a 11-es számú gödör, azonban az egész együttest átvágja a 10-es számú újkori beásás, így lehetetlenné téve a pontos értelmezést.

A két kemence külső kemenceként történő meghatározása különös jelentőségű. Egyrészt a 14 objektumhoz viszonyítva magas az aránya, másrészt a korszakból elvétele ismerünk csak külső kemencéket (Takács 2004, 9).

A 6-os, 7-es, 13-as és 14-es objektumok szabálytalan alakja nehezíti a meghatározásukat és a csoportokba sorolásukat. Oldaluk egyenetlen, aljukat több lemélyülés töri át. A 6-os és 14-es talán az első csoportba tartozó gödör lehet. Lekerekített téglalap alakjuk erre enged következtetni, szabálytalanságuk pedig használat közben keletkezhettek.

A leletanyag

A feltárás leírása után át kell térnünk a leletanyag ismertetésére. A telepásatásokra jellemzően itt is a kerámia a legmeghatározóbb lelettípus, a jellegzetesebb darabokról készült képek a képjegyzékben található táblákon megtekinthetők. Fontos még egy háromágú agancs tégely is, mely egyedi volta miatt külön figyelmet érdemel. Az ásatás többi leletére, mint az állatcsontok, kövek és vasoxidos rögök vizsgálatára nem térek ki. Róluk hagyományos régészeti eszközökkel, megfigyelésekkel nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, természettudományos vizsgálataik jelenleg folyamatban vannak.

A kerámia

A feltárás során a 14 objektumból összesen 226 db edénytöredék került elő. A darabokból a restaurálás során nem lehetett egész edényt összeilleszteni. A legnagyobb darab az 1-es objektumból származó perem és oldaltöredék 16,7x13,8 cm-es. A töredékek átlagos mérete 4-6 x 3-5 cm között változik. Ekkora darabokból nehezen lehet megállapítani egykori rendeltetésüket. A különböző perem- és fenékrészletek azonban arra engednek következtetni, hogy többségében fazekak lehettek.

A soványításukat tekintve 79 db aprókaviccsal, 106 db homokkal és 127 db mésszel történt. Ebben a kismennyiségű, helyi anyagban meglepően magas, 56% a meszes soványítás aránya, ami egy helyi fazekas eljárásra, sajátosságra utalhat. Szilágyi Veronika makroszkópos vizsgálatai során arra a megállapításra jutott, hogy a meszet ezekben a töredékekben kagylóhéj és csigaház alkotja.

Ilyen soványítás a legközelebbi lelőhelyek, Sajószentpéter (K. Végh 1964), a borsodi földvár (Wolf 2003) anyagában nem fordult elő, így feltételezhetően ténylegesen egy helyi, házi iparszerűen dolgozó fazekas terméke lehet a hídvégardói anyag.

A kerámiákat általánosságban vizsgálva egy másik sajátosságról is meg kell emlékeznünk. Magas a porózus, gázbuborékos töredékek aránya is. Ez ugyan elmarad a meszes soványítástól, de még mindig jelentősnek mondható. Összesen 99 db, azaz 43% gázbuborékos töredék található. Szilágyi Veronika vizsgálatai alapján feltehető, hogy ezek a gázbuborékos edények is mésszel voltak soványítva, de a magasabb hőmérsékletű égetés miatt kiégett, vagy később kipergett belőlük a mész. E vélemény szerint el lehetne különíteni

egy alacsonyabb és egy jóval magasabb hőmérsékleten kiégetett kerámiacsoportot. A pontos égetési hőmérséklet megállapítására röntgen pordiffrakciós (XRD) vizsgálattal meg lehet állapítani. Az anyag természettudományos vizsgálatára még nem került sor, így nem lehet biztosat mondani ebben a kérdésben.

A soványítás és a gázbuborékos példányok alapján hét makroszkópikus csoportra osztható a kerámia anyag. Ezek a mésszel soványított sima és gázbuborékos felületű, a homokkal soványított sima és gázbuborékos, valamint az aprókavicssal soványított sima és gázbuborékos példányok. A hetedik csoportot az archaikus jellegű, vagy őskori kerámiák teszik ki.

A legfontosabb sajátosságuk a már említett meszes soványítás, melyből összesen 127 db fordult elő. 32 db töredék soványítása tartalmazott mészen kívül más anyagot is, 23 db apró kavicsot, 9 db pedig homokot.

106 db homokkal soványított volt, 15 db tartalmazott homokon kívül mást is, amiből 9 közülük mész és 6 db pedig apró kavics volt.

79-et apró kavicssal soványítottak, melyből 6 homokot, 23 pedig meszet tartalmazott még.

Egy kivételt leszámítva nincs 0,5 cm-nél vékonyabb oldalfalú, átlagban 0,7-0,8 cm között mozognak, de nem ritka az 1 cm feletti vastagsággal rendelkező példány sem. A méret adatokból látható, hogy vastagok, készítőik nem törekedtek a vékony, finomkerámia előállítására.

Mindegyik kézikoronggal készült, leszámítva egy, feltehetőleg sütőharang töredéket, amit kézzel formáztak.

A darabokat tekintve 45 db peremtöredék található közöttük, amiből 7 enyhén, 26 pedig erőteljesebben kihajló. Továbbá 10 levágott, 10 galléros és 7 profilált fordult elő.

16 db fenék töredék is előkerült, ebből egynek van az alján fenékbélyegre emlékeztető minta, de annyira halvány, hogy biztosan nem jelenthető ki a fenékbélyeg alkalmazása.

Összesen 145 db rendelkezik valamilyen díszítéssel, ebből 10 db sűrű vonalköteggel, 74 db hullámvonalköteggel, 80 db pedig vonalköteggel díszített. 4 db-on a belső peremen is található díszítés. A töredékes voltuk miatt nem állapítható meg, hogy az edények felületének mekkora részét borította díszítés. A teljes, vagy csak felét, harmadát borító minta fontos adat lehetne a pontos összehasonlítás szempontjából.

Az égetésük nagyon változatos. 66 db égett át foltosan, amiből 39 meszes, 10 homokos 36 homokos soványítású volt. 92 db égett át rétegesen, ebből 64 belül feketére. Közülük 52 soványítása tartalmazott meszet, 38-é apró kavicsot és 32-é homokot. Az égetés

típusát az anyag töredékes volta miatt nem lehet pontosan megállapítani, hiszen egy világos töredék jelenthet oxidált-, de akár naturáliségetést is, valamint a foltok keletkezhetnek úgy is, hogy az égetés közben összeértek az edények. 99 db égetése közben gázbuborékok keletkeztek, ezek közül 60 db volt meszes, 44 db homokos, és 14 db kavicsos soványítású. Itt meg kell jegyezni, hogy Szilágyi Veronika úgy vélte, hogy a homokos és kavicsos soványítású példányokon a lyukacsok nem feltétlenül az égetésközben keletkezett gázbuborékok voltak. Elképzelhető, hogy a homokos, vagy kavicsos soványítás nem tartalmaz olyan ásványt, ami égetés hatására kiperegne, vagy elégne. A kérdés tisztázására természettudományos vizsgálatot kell elvégezni, ami talán majd megmagyarázza ezt a jelenséget. Ugyanakkor nem szabad elvetni azt a lehetőséget sem, hogy talán meszet is tartalmazott a homokos és kavicsos soványító anyag – erre 32 db töredék is utal -, a mész azonban a magasabb hőmérsékleten kiégett, kipergett, hólyagokat hagyva maga után. A kerámia anyag változatos színe egyértelmű bizonyíték az égetés többféle fajtájára.

A legkülönlegesebb a szürke színű kerámia, amiből 12 db fordult elő, köztük egy feltételezhetően őskori darab². A maradék 11-ből 8-at soványítottak mésszel, kettőt szemcsés homokkal és egyet apró kavicsal. 4 gázbuborékos volt, 3 rétegesen átégett, egy pedig foltosra égett. Ebben az esetben tehát nem különíthetjük el a szürkekerámiát, mint díszkerámiát, hiszen nem egységesen magas színvonalon készült, hanem nagyon változatosan, az egész anyagra jellemző sokszínűség megtalálható ebben a pár darabban is.

124 db vörös, vörösesbarna színű töredék található meg az anyagban, ezek között is előfordult a meszes, homokos, kavicsos soványítás, valamint a gázbuborékos, foltos égetés is.

56 db a sötétszínű kerámiák száma, köztük is található a fentebb említett változatokból.

Végezetül pedig 41 db világos színű kerámia van az anyagban.

Összefoglalóan nézve a hídvégardói kerámia anyagot megállapíthatjuk, hogy általánosan, de nem kizárólagosan jellemzi a meszes soványítás, a rossz, vagy túlzott égetés, a díszítésük gyakori vonalköteggel, hullámvonalköteggel, vagy sűrű vonalköteggel történt. Alakjukat tekintve főleg fazekak lehettek, melyek többsége kihajló peremű.

Az agancs tégely

² A 2011.24.7.2 leltári számú töredék grafitos jellege és kopott, mára már alig kivehető bekarcolt díszítése őskori, kelta típusra utal.

Az s3-as számú gödörből nagy mennyiségű állatcsont és kerámia mellett egy csont lemez 28 töredéke került elő, melyből a restaurálás során egy teljessé kiegészíthető, háromágú agancstégelyt lehetett összeilleszteni. A tárgy belsejéből elszenült fa maradványa, feltehetően a dugó került elő. A minta vizsgálata során megállapítható volt, hogy két különböző fából, egy nyárfaféléből és egy kőrisből származik. Az eredményből több következtetés is levonható. Logikus, ha feltételezzük, hogy készítéskor egy adott faágból készítették el a tégely mindhárom dugóját. Ebből következően az egyik minta eltérő faja arra utal, hogy utólag cserélték ki, tehát sokáig volt használatban. A másik feltételezés, hogy eredetileg is különböző fából készült dugókat helyeztek bele. Ennek oka a különböző tulajdonságaikban rejlik, a nyárfa nedvesség hatására megdagad, jobban elzárva a tégelyt és megőrizve a tartalmát.

A tégely T-alakú, középső ága közel függőlegesen emelkedik ki az alsó szárból. A teljes hossza 17,2 cm, magassága közepén 8,7 cm. Bal oldali nyílásának külső átmérője 3,7 cm, belső átmérője 2,9 cm, a jobb oldalon a külső 3,4 cm, még a belső átmérő 3 cm, a függőleges ágon pedig 3 cm és 2,5 cm a külső és belső átmérő.

A tartó anyaga szarvasagancs, mely feltehetőleg a készítés során eltörhetett, ugyanis a jobb ágának alján négy kisméretű lyukat fúrtak, amivel talán a törött ágot rögzítették újra. Ilyen négyes furat a többi oldalon nem található. A tégely szélén megfigyelhetőek hasonló méretű, páros furatok is mind a bal, mind a jobb ágán, ezekkel a fadugókat erősíthették fel a tégelyre. A függőleges ág frontális oldalán lévő törés egy furat létét engedi felételezni, mely talán akasztóként funkcionálhatott.

A tégely díszítése összetett, több részre osztható. A mintát egysoros, egymásba kapcsolódó pontkör motívum zárja (11.kép). Középen, a függőleges ágon szimmetrikus levél alakok, melyet egy háromszirmú virág zár le. Alattuk csigavonalban tekeredő inda látható (12. kép). A vízszintes ágon két sorban ismétlődik a főminta, a két sort egymást egy üres határoló sáv különíti el egymástól. A minta 2-3 párhuzamosan futó vonallal megrajzolt félpalmettákból áll, melyek csavarodása váltakozik, az óramutató járásával megegyező, majd ellentétes irányban történik (13. kép).

Az agancstégelyek kutatás története

A háromágú agancstégelyek kutatása rövid és talán a legegységesebb része a régészeti vizsgálatoknak. Az első publikációt már 1936-ban, Marosi Arnold és Fettich Nándor közölte erről a tárgytypusról a dunapentelei avar temető kapcsán. A 7. sírban talált lovas férfi gazdag leletegyüttesében³, a férfi és a ló között került elő egy díszített, háromágú csonttárgy (Marosi-Fettich 1936, 12). Megállapították, hogy nem a lószerszám része, így csak az emberhez tartozhat. Belseje üreges volt, ágai pedig lezárhatóak, ezért egy „tartálynak” határozták meg, melyben elméletük szerint a nedvesedés elől őrizendő só tárolta egykori tulajdonosa. A tégely lezárására rekonstrukciót is készítettek. (Marosi-Fettich 1936, 45).

A későbbiekben a felhasználásról és záródásról készített elméletet maradéktalanul elfogadták, a továbbiakban sótartóként határozta meg a kutatás ezt a tárgytypust és az ezt követő vizsgálatok nem a funkcióra, hanem a gyakori díszítésre irányultak. 1962-ben Török Gyula a sopronköhídei sótartó kapcsán foglalkozott a csonttégelyekkel. Az itt elvégzett vegyvizsgálatok semmit sem mutattak ki, így bizonyítottnak vélte a tárgyban történő só tárolást. Magyarázata szerint csak a könnyen oldódó só képes ilyen nyomtalanul eltűnni (Török 1962, 88). A továbbiakban a tégely ábrázolását elemezte, hozzá kapcsolva több analóg tárgyat, például a tatabányai sótartót. Az elemzés után következtetéseket vont le az avar állatós, ezáltal az avar vallásban történt változásokról (Török 1962, 89). Kovrig Ilona az alattányi temető elemzése során vetette fel, hogy talán valami markolat lehetett, vagy esetleg valamilyen gyógyhatású készítményt tároltak benne (Kovrig 1963, 160). Müller Róbert 1992-ben, a Zalasabar-Dezsősziget lelőhely feltárása kapcsán írt röviden az agancstégelyekről. A korábbi véleményeket csak annyiban egészítette ki, hogy só mellett más fűszer tárolását is elképzelhetőnek tartotta egy ilyen tégelyben (Müller 1992, 289). 1997-ben Torontáli Zoltán gyűjtötte össze a háromágú tégelyeket a szakdolgozatában (Torontáli 1997). 2001-ben Mechthild Sculze-Dörrlamm készített részletes tanulmányt erről a tárgytypusról, hosszasan kitérve az eredet és funkció kérdésére, valamint közölte egy 89 tégelyt tartalmazó katalógust is. A tartalmas cikkében több ponton is ellentmond a magyar kutatási eredményeknek, ezeket a tételeket a továbbiakban részletesebben is kifejtem.

³ A váz, háton, nyújtott helyzetben feküdt, vele párhuzamosan, azonos irányban egy ló váza volt. A leletei: A jobb fülénél egy arany fülbevaló, a bal kezénél egy 100cm-től nagyobb vaskard és hüvelyének arany, illetve ezüst borítása, egy tegez csont részei, íjcsontok, egy agyagbögre a lábai között, egy aranyozott hajfonat dísz és 13-15 db aranyozott bronz gomb. A lószerszám részeként, a lótetem körül: kengyel, bronz pecek, 8 db ezüst szíjvég (Fettich-Marosi 1936, 10-13).

Csonttégelyek eredete

A kutatás a háromágú csonttégelyeket kifejezetten avar eredetű tárgynak gondolja, ezzel szemben mindig akadnak elméletek más népekhez köthető eredetről. Az alábbiakban ezeknek az elméleteknek a felsorolása és cáfolata következik.

Egy szibériai lelőhelyről, Ulan-Ude-től délre, Derestuy halomsíros temetőjéből előkerült egy agancstégely egy hsziung-nu sírból. A leletből azt a következtetést lehet levonni, hogy az avarok valahol keleten, a steppén ismerték meg ezt a tárgytípust és onnan hozták be a Kárpát-Medencébe (Sculze-Dörrlamm 2001, 530). Ennek azonban ellentmond egyrészt a nagy időbeli és térbeli távolság a hsziung-nu sírból és az európai Avar Kaganátus területéről előkerült példányok között, másrészt az, hogy a kora avarkorból nem ismerünk háromágú agancstégelyeket, így nem lehet évszázadok óta használt tárgytípusuk. Az pedig elképzelhetetlen, hogy legalább egy évszázadon át ismerték, használták, de sírba nem helyezték őket, csak a középvavarkorban jelent meg mellékletként és telepanyagként. Az évszázados hiátus miatt nem feltételezhetünk kapcsolatot a hsziung-nuk és avarok agancstégelye között.

A másik ilyen elmélet szerint a rómaiak a Kr.u. 1. századtól már használtak ilyen tárgyakat. Több lelőhelyen is kerültek elő példányaik, többek között Hemel Hempstead Gadebrige park-ból és Cowbrige (Anglia), South Glamorgan-ból (Anglia), egy pontkör mintával díszített. 1787-ben pedig Mansfield house, Nottinghamshire-ből (Anglia) került elő egy szintén pontkör díszes töredékes példány. Sculze-Dörrlamm szerint az itt megtalált példányok folyamatosan termelő római műhely(ek) termékei (Sculze-Dörrlamm 2001, 530).

A rómaiaktól ismerünk csonttégelyeket, melyekben az illatszereiket tartották. Ezek, a *narthecium*-ok azonban kicsi, hengeres, ugyanakkor jól megmunkált, gyakran domborművekkel díszítettek. A Pannóniából is kerültek elő ilyen példányok, ezek ugyan díszítetlenek, de kiváló mestermunkára vallanak (Bíró 2000, 92). Hasonló római csonttégely a *fritilus*, ami a kockajátékban használt vetőpohár. A *nartheciumok*-tól ezek 2-3 cm-rel nagyobbak és jobban kidolgozottak (Bíró 2000, 92).

A római eredetre bizonyítékként felhozott példányok mind az egykori Britannia provincia területéről származnak, Itáliából, vagy más provinciából nem említett Sculze-Dörrlamm hasonló tégelyt. Pannóniából sem ismerünk ilyen típusú edényt. A Britanniában való ilyen csoportosulás megkérdőjelezi a tárgynak a római eredetét és folyamatos használatát.

A legkorábbi agancstégelyek között számon tartott dunapentelei 7-es sírból származó példány Sculze-Dörrlamm véleménye szerint nem tipikus avar díszítéssel rendelkezik. Pontkörökből és háromszögekből felépülő, egyenlőszárú keresztet formáló mintákból áll, amit római eredetűnek tart, mint ilyen, megtalálható egyiptomi, kopt tárgyakon is, így a lovas harcos tulajdonába egy, a római területekre irányuló hadjárat alkalmával kerülhetett (Sculze-Dörrlamm 2001, 533). Ez az érv ellentmond annak a ténynek, hogy a kora avarkorból nem ismerünk ilyen tégléket, pedig ekkor voltak a Bizánc és a nyugati területek ellen a legnagyobb hadjáratok. Ha zsákmányként szerezték ezeket a tárgyakat, majd később kezdték másolni őket, akkor a korai sírokból is kellett volna előkerülniük.

A római eredet következő bizonyítékának véli Sculze-Dörrlamm a háromágú téglék, avarokkal egykorú megjelenését a szlávoknál is (Sculze-Dörrlamm 2001, 535). Ilyen a Vízaknán (Ocna Sibiului, Románia), erdélyi szláv, 7-8. századra keltezett urnasírban talált háromágú csonttégely, pontkörrel és kerek, stilizált virággal díszített töredékei (Sculze-Dörrlamm 2001, 535).

A vízaknai (Ocna Sibiului, Románia) temetőt a magyar kutatást tipikusan 8-9. századi, szegényes leletanyagú szláv urnatemetőnek tartja. Épp a tégely alapján keltezték erre az időszakra (Bóna 1986 182).

További bizonyítok a tárgytípus szlávok általi használatára és készítésére egy, a Mikulčice (Csehország) várában, feltárt háromhajós bazilikának a 7. század utolsó harmada és a 8. század eleje közé keltezett rétegből előkerült félkész háromágú agancstégely (Sculze-Dörrlamm 2001, 535).

A vízaknai (Ocna Sibiului, Románia) töredékes példány két évszázados keltezését nem tekinthetjük bizonyítéknak, hiszen a tárgy éppúgy sírba kerülhetett a 610-es, mint a 790-es években, ha pedig a későbbi időpont a helyes, akkor az avaroktól is átkerülhetett a tárgytípus. A Mikulčice (Csehország) várában talált darab keltezése is megengedi az avaroktól történő átvétel lehetőségét.

N. Profantová kifejezetten az avaroktól eredezteti a szlávokhoz került agancstégelyeket, valamint véleménye szerint egész Európában ők terjesztették el (Profantová 1992, 640)

A római eredet ellen szól az is, hogy a rómaikor után nem ismerünk háromágú agancstégelyeket, így a tárgy kontinuitása nem feltételezhető, hiszen nem került elő sem a rómaiakkal egy időben élt szarmatáknál, sem az őket követő és mindkét római birodalom ellen hadjáratokat vezető hunoknál sem.

Az agancstégelyek készítése, felhasználása

A szarvas és az őz agancsa az egyik kedvelt csontfaragó alapanyag. Nagy előnye volt, hogy erdős vidékeken könnyen beszerezhető akár vadászással, akár gyűjtéssel. Nem igényelt külön szerszámkészletet, az általános csontfaragó eszközökkel is könnyen megmunkálható volt (Bíró 200, 14).

Az alapanyag beszerzése után kiválasztották a készítendő tárgynak leginkább megfelelő részeket. Ez a háromágú tégelyeknél az agancs elágazásánál volt, amiből levágták a kívánt méretet. Ezután lehántolták a háncsrétegét, kivájták a szivacsos állományt, elkészítették a furatokat, bekarcolták a díszítést és a polírozással befejezték a munkát (Czeglédi 2009, 225).

Az elkészített tárgyak felhasználásával kapcsolatban egységes a magyar kutatás, nem övezte olyan heves vita, mint ami kétágú tégelyek felhasználást illeti⁴. Az 1936-os Fettich-Marosi cikk után mindenki elfogadta a tárgy sótartó voltát. Török Gyula 1962-ben, a sopronkőhidai tégely kapcsán vegyelemzést is készített, az eredmény nem mutatott ki a sír földjétől eltérő anyagot, így bizonyítottnak vélte, hogy csak könnyen oldódó só lehetett benne (Török 1962, 88). Ötven évvel később ezt a bizonyítékot nem fogadhatjuk el. Nincs olyan anyag, ami tartós jelenlét után nyomtalanul, kimutathatatlanul eltűnik. Az eltelt ötven év során jelentősen fejlődtek a vegyvizsgálati módszerek, így egy ilyen vizsgálatot meg kell ismételni, bízva egy pontosabb eredményben. A hídvégardói agancstégelyben talált maradványok erre lehetőséget kínálnak, a jelenleg fadugóknak tartott maradványok között talán a tégely egykori tartalma is kimutatható lesz.

Sculze-Dörriamm a tégelyek sírbeli helyzetéből és a méretéből szintén arra következtetett, hogy valamilyen gyógyhatású kenőcs, vagy por volt benne. Szerinte fűszer tárolására túlságosan nagyok lennének (Sculze-Dörriamm 2001, 544). A tégelyek díszítéseként megjelenő szvasztika (Staré Zámky, Csehország), pentagramm (Brečlav-Pohansko, Csehország) kereszt (Sántos) keresztszalag (Dunapentele) a benne lévő gyógyszer hatásának felerősítésére szolgált (Sculze-Dörriamm 2001, 545).

⁴ Tartották már kenőcstartó tégelynek (László 1946), csörgőnek (Csallány 1967) sótartónak, vagy tégelynek, a pontosabb meghatározást a természettudományos vizsgálatoknak meghagyva (Mesterházy 1970). Az eredmények tartalmas összefoglalását elvégezte Czeglédi Edit (Czeglédi 2009, 221-224).

A téglybe kenőcsöt tölteni és belőle kiszedni is nehezen lehetett volna: a nyaka szűk, teste elágazó alakú, ahol a sarkokból nem lehet kikaparni a készítményt⁵, így csakis porított formában tartalmazhatta a gyógyszert is. Sculze-Dörflamm nézete szerint fűszert tárolni túl nagy az űrtartalma. A hídvégardói tégly kapcsán végzett számítások szerint megközelítőleg 200 ml-es lehet az edény⁶. Ebbe kb 200-300 g szárított növény fér bele, ekkora mennyiségű gyógyhatású szer tartós betegségre és tartós szedésre enged következtetni. Bizonyítani ezt az elméletet szinte lehetetlen. A téglyes sírok csontanyagának teljes vizsgálata lenne szükséges, vajon mutatnak-e tartós megbetegedésre? Ha viszont az illető olyan kórban szenvedett, aminek nincs hatása a csontokra, akkor a kutatás zsákutcába futott.

A téglyek sótartó elleni érvként nem elég elfogadnunk azt, hogy túl nagy fűszertárolónak. Sóból kb. 400 g fér bele, ami nagyjából 100 napra elegendő só biztosít egy embernek. A néprajzi párhuzamokat nézve ez fele a Szent György és a Szent András nap közötti időnek, amikor a pásztorok az állatokkal voltak, kétszeri feltöltéssel elegendő fűszert biztosított a pásztor étkezéséhez. A dunapentelei, alattyáni⁷ sírok gazdag melléklete azonban kizárja, hogy a bennük nyugvó halottak egyszerű pásztorok lettek volna, de gazdagságukból kifolyólag valószínűleg kizárható, hogy ők főztek volna a családjuk számára. Ugyanakkor elképzelhető, hogy akár egy hosszabb hadjárata vittek benne só magukkal.

Háromágú agancstéglyek kerültek elő férfi, női sírokból és telepekről is, így nehéz pontosan megállapítani a bennük tárolt anyag típusát. Mindenképp valami fontos tartalma lehetett, ezért kapott gyakran díszes, merev tárolót. A vegyvizsgálatok elkészítéséig sötétben tapogatózás a tartalom megállapítása, pontos és biztos eredmény nélkül. Talán, hasonlóan a cserépedényekhez nem is volt egységes tartalma a téglyeknek, egyaránt tarthattak bennük só, fűszert, gyógynövényeket, vízhatlan zárás esetén akár még folyadék is kerülhetett bele, csak a tulajdonosán állt, hogy mit tett bele.

Régészeti módszerekkel nem tudjuk bizonyítani a tartalmát, de az alakjából, kialakításából következtetéseket vonhatunk le a további felhasználásáról. A téglyek oldalsó szarait feltehetőleg véglegesen lezárták, erre utal a vékony furat pár, a felső ágon általában sokkal vastagabb lyuk található. Fettich-Marosi készítette el a lezárás rekonstrukcióját. A két oldalsó nyílást egy-egy dugóval véglegesen lezárták, a felső nyílásba kivehető helyezhettek.

⁵ Hasonló véleményt fogalmazott meg Czeglédi Edit a kétágú téglyek felhasználásával kapcsolatban (Czeglédi 2009, 221).

⁶ A szabálytalan forma miatt nagyon bizonytalan, közelítő értékként lehet kezelni. A számítás során felosztottuk szabályos testekre a tárgyat, valamint köré és belé írható szabályos testekre, majd ezek összevetéséből jött ki ez az eredmény.

⁷ Az alattyáni 269-es sír mellékletei az agancstéglyen túl: rombusz keresztmetszetű arany fülbevaló, vaskés, disznó femurja.

Ezt úgy oldották meg, hogy a fadugón átvezettek egy bőrszíjat, amit aztán belülről kifelé fűztek át a tégely furatain, majd a szíj szárait összekötve felfűzhatték az övre. A záródás előnye, hogy a tégely és a benne lévő nehéz só tömege húzza a nyílásba dugót (Marosi-Fettich 1936, 45). A dugó felfűzési rekonstrukcióját sokáig elfogadottnak tartották, az utóbbi időben merült fel kétely vele kapcsolatban. Ennek a lezárás típusnak csakis felfüggesztett tárgynál van jelentősége, ha leteszik valahová, akkor a zsineg nem feszül, így a dugó meglazul, kieshet és kiborulhat a tartalma⁸. Letenni csak üres állapotban lehetett, hiszen hengeres, ívelt formája miatt megállni egyébként sem tud az alján, ezért kilazult dugó esetén biztosan kiömlik. Ha nem viselték, akkor is fel kellett akasztani valahová. Tulajdonosa az övére fűzve hordhatta, méretéből kifolyólag övtáskában, tarsolyban nem fért el. A felfüggesztett viselet, tárolás mellett szól az az érv is, hogy az előlapját díszítették csak, tehát a hátának valamihez támaszkodnia kellett.

⁸ A kétágú tégelyekkel kapcsolatban Czeglédi Edit is hasonló véleményt fogalmazott meg (Czeglédi 2009, 222).

A hídvégardói agancstégely és kerámia keltezése

A háromágú agancstégelyekre tipológiát és ez alapján kronológiát illeszteni nem lehet. A tárgy készítése, kialakítása nagyban függ az alapanyag, a szarvas agancs tulajdonságaitól. A példányok közötti eltérések között nem figyeltek meg összefüggést, valószínűleg nincs is. Maga a tárgy a közép avar kortól a honfoglalás koráig megtalálható. Korai példánynak számít a dunapentelei darab⁹, későinek a sopronkőhidai¹⁰. Nehezíti a keltezés lehetőségét, hogy a leírason túl keveset foglalkozott a szakirodalom ezzel a tárgy típussal, hiába ismert nyolcvannál több darab, átfogó magyar nyelvű tanulmány nem készült róla.

A keltezésére kísérletet tehetünk a díszítés alapján. Ez a módszer azonban messzire visz és sok benne a bizonytalanság és ellentmondás az értelmezések kapcsán. A következőkben erre a kérdés körre térek ki, bemutatva a kutatás eddigi próbálkozásait. Ugyanakkor hangsúlyozni kell a tévedés lehetőségét, az itt leírt feltételezésekből komoly következtetést nem lehet levonni.

Schulze-Dörrlamm a tanulmányában röviden kitért a mintából történő keltezésre. Véleménye szerint a pontkör minta korai, római hagyomány továbbélése (Schulze-Dörrlamm 2001, 533), de bővebben nem próbálkozik meg a datálással. A figurális ábrázolások, többek között a sopronkőhidai életfa körül álló bika alakok feltételezése szerint keresztény, paradicsomi életképek (Schulze-Dörrlamm 2001, 548). Keresztény avarokkal 795 után számolhatunk jelentősebb számban, amikor a tudun a frankokhoz menekülve megkeresztelkedik, így a tárgy akár a 9. század legelejére is keltezhető. Török Gyula ezzel szemben a sopronkőhidai ábrázolásban pogány vallást feltételez. Az életfa körül álló állatalakok lábtartásából és alakjából következtetett az avar valláson belül egy jelentős váltásra. A két bika mozgását túl dinamikusnak tartja, alakjuk sem egy robosztus marhára emlékeztet. Nézete szerint ezek nem is bikák, hanem bikamaszkos lovak. A vallásban ez a változás a társadalom világnézetének megváltozása okozta: a korábbi harcos, hódító népből letelepült, pásztor lett, ezért lecserélték a ló állatost egy szarvasmarha totemállatra, ennek lecsapódása látszódik meg az ábrázoláson (Török 1962, 89). További hasonló ábrázolásokat, például a tatabányait elemezve megfigyelte, hogy a két szemben álló bikamaszkos ló közül az egyik a középvonalhoz közelebb áll és nagyobb méretű. Ezzel próbálták ábrázolni a harcukat,

⁹ A sír mellékletei közé tartozik egy bizánci érem utánzat, mely a 7. századra keltezhető (Marosi-Fettich 1938, 53)

¹⁰ A temető, és így a 48. sírban talált tégely is a 9. századra keltezhető (Török 1962, 83)

ami a világosság és a sötétség küzdelmének szimbolikus megjelenítése (Török 1962, 91). A képek pogány vallású volta korábbra, az avar belháború elé keltezi a tárgyat.

A sopronkőhidai temető marhakoponyás mellékletű sírjai ismeretében nehezen elképzelhető, hogy bennük keresztény emberek nyugodnának, sokkal elképzelhetőbb Török Gyula felvetése.

A geometrikusábrázolások túl egyszerűek és hosszúideig használatban vannak, gyakran újra előkerülnek, ezért pontos datálásra alkalmatlanok. A figurális motívumok egymásnak ellentmondó értelmezése pedig ellehetetleníti még a bizonytalan keltezést is.

A hídvégardói agancstégely összetett díszítése három részből, a zárósorból, a függőleges ág virágából és a vízszintes ág félpalmettaiból áll. A minta ilyen előfordulása sem másik agancs tégelyen, sem másik tárgyon nem található meg, esetleg egy-egy részlete fordul elő. A zárómintának a legközelebbi és legpontosabb párhuzamai a késő avar övvereteken találhatóak meg. Az egymásba kapcsolódó pontkör alakzatok nagyon hasonlóak a csavarodó indákra. A sajószentpéteri temetőből is került elő ilyen példány (14. kép), amely térben és feltehetőleg időben is közel állhat a hídvégardói telephez. A függőleges ág virág formájához legközelebb Pávai Éva által a „D” típusba sorolt indaalakja áll (15. kép, Pávai 1984/85, 364). A típus alapjául a fóti ásatás 8-9. század fordulójára keltezhető 1. sírjában talált nagyszíjvég és övcsat díszje szolgált (16. kép, Tettamanti 1985, 350). A hasonlóság itt is nagy vonalakban érthető. A tégelyen az övhöz képest fejfelé van a minta, és a háromszög-szív alakú virág felett két pár levél is található egymás alatt, valamint az övvereteken hiányzik a tégelyen látható, csigavonalban tekeredő térkitöltő minta.

Párhuzam keresés szempontjából a főminta a legellentmondásosabb. Maga az alakzat, a 2-3 párhuzamos vonallal megrajzolt és ellentétessé váló forgásával nagyon karakteres motívum. Hozzá nagyon hasonló a tegez díszítő csontokon megtalálható 13/a jelű motívum (17.kép). Külön érdekesség, hogy ez a 7/a jelű mintának a tovább egyszerűsödése, így az inda egyre stilizáltabbá válása, jól nyomon követhető (Straub 1997, 127). A tégelyen látható minta pedig még egyszerűbb, már csak vonallal jelölik az egykori növényformát. A tegezeken ez a minta a középső avar korban használatos (Straub 1997, 127), ez a keltezés azonban elképzelhetetlen a tégely esetében.

A minta távolabbi párhuzama a liliomos szíjvégeken látható. A II/1 típusú kisszíjvég mintája hasonlóan hullámvonal alakú és a levelek állása is ellentétessé válik (18.kép). A liliomos szíjvégek a 9. század első harmadára keltezhetőek (Szalontai 1995, 133). A liliomos veretekkel való kapcsolat azért is jelentős, mert Kassa mellől került elő egy biztosan a 9.

század első harmadára keltezhető szíjvég, ami kb. 40-50 km-re található Hídvégardótól (Szalontai 1995. 143).

A díszítés alapján történő keltezés sok ellentmondást hordoz. A motívumok hosszú használata, vagy a modernkori értelmezése is akadályokat jelent. Ha elfogadjuk, hogy a tégelyen használt motívumok a korábbi övveretek egyszerűsödött módosulatai, akkor nagy valószínűséggel a 9. századra datálhatjuk a tégelyt. A korábban említett bizonytalanságot és a keltezés kritikával való használatát azonban újra hangsúlyoznom kell!

A lelet anyag legnagyobb részét adó kerámia datálása szintén nehéz feladat, egy-egy századon belül szinte lehetetlen.

A 10. századból ismerünk egy Hídvégardóhoz közeli lelőhelyet: a borsodi földvárat, melyből nagymennyiségű kerámia anyag került elő. A 8. ház edényeit elemezve Wolf Mária a belső peremdísz és a hullámvonalkötegdísz tartotta archaikus elemeknek, melyek a 9. század felé mutatnak (Wolf 2003, 96). A hídvégardói kerámiát ezek a 9. századhoz köthető jellegzetességek jellemzik.

A 9. század kutatása Zalavár vidékén, a Dunántúlon a legelőrehaladottabb, így leleteinket ahhoz az anyaghoz kell hasonlítani és azonosságokat, illetve eltéréseket keresnünk.

Szőke Béla Miklós írt összefoglaló tanulmányt a Nagykanizsa környéki 7-9. századi kerámiákról (Szőke 1992). A hídvégardói anyag szempontjából kiemelkedően fontos az Inkey Sírkapolna lelőhely, ugyanis itt nagy mennyiségű mésszel, feltehetőleg kagyló-, vagy csigahéjjal soványított edény került elő. Ezek azonban ritkán korongoltak, gyakran díszítetlenek és jellemző rájuk a prágai kerámiák tojásdad formája (Szőke 1992, 136). A párhuzamok alapján ezt a lelőhelyet a 7. század második harmadától a 7. század végéig keltezte a szerző (Szőke 1992, 138). A legfontosabb datáló jellemzőnek az edények alakját, korongolatlanságát és díszítetlenségét vette, ami azonban nem jellemző a hídvégardói anyagra. Mivel a későbbi anyagban nem tűnt fel a Nagykanizsa környékén a meszes soványítás, így ennek hídvégardói használatát talán archaikus jellemzőnek tekinthetjük.

Másik fontos lelőhely Nagykanizsa-Práter domb, ahol szemcsés homokkal és aprókavicccsal soványított edények is erőkerültek, melyeket hullámvonal- és vonalköteggel díszítettek (Szőke 1992, 137). Ezek formájuk és párhuzamaik alapján a 9. század második felére – 10. század elejére keltezhetők (Szőke 1992, 139).

A zalai kerámiák alapján Szőke is úgy vélte, hogy a 9. századiakra jellemző a hullámvonal-, illetve vonalköteg dísz (Szőke 1996, 127).

Távolabbi területen, Sopronkőhida 9. századi településén végzett részletes vizsgálatot Tomka Péter (Tomka 1998). Szempontunkból fontos az edények soványítása, itt nem fordult elő meszes (Tomka 1998, 48). A díszítést nézve pedig a hullámvonalköteg dominált (Tomka 1998, 52). Az égetés változatos volt, megtalálhatóak a rosszul, rétegesre égett darabok is.

Az agancstégely mintázata és a kerámia anyag párhuzamai alapján valószínűsíthetjük, hogy Hídvégardó-Malomszög lelőhely a 9. század középső harmadára keltezhető.

A Hídvégardóhoz hasonló lelőhelyek

A közelmúltban örvendetesen megnőtt a kisebb-nagyobb részben feltárt késő avar és 9. századi telep száma, melyek hatására az avar szállásterület határa egyértelműen keletebbre tolható.

Szlovákiában, a magyar-szlovák határ mentén, Oldalfalán (Stránska, Szlovákia) tártak fel egy 9. századi települést, melynek során 18 koraközépkori objektum került elő (Rusnák 2011, 147). A kerámia anyag többségében kézikorongolt, szürke, vagy sötétszínű töredékekből áll, amelyeket főleg vonal- és hullámvonal köteggel díszítették (Rusnák 2011, 150-151).

Magyarországon Hídvégardóhoz legközelebb Csincsén tártak fel 9. századi telepjelenséget. . A Csörsz-árok kutatása közben került elő egy árok, amely vágta az Ördög-árkot, ebből a kisárokból több edénytöredéke került elő (Fischl 1995 34). A soványításuk cserépzúzalékkal, vagy durva homokkal történt, kézzel formált és lassúkorongon készített edény is volt közöttük. A peremük kihajló, egyenesre vágott és kézzel utólag elsimított volt. A díszítésük vonalkötegből és hullámvonalkötegből állt. A korongolt díszített és a kézzel készült díszítetlen példányok alapján 9. századnak határozták meg az anyagot (Fischl 1995 35).

Kissé délebbre, Mezőkövesden tártak fel hasonló korú telepet, melyen azonban nem találtak objektumokat. Két ásónyom mélységig kerültek elő kerámiák, de telepjelenség nem (Révész 1986, 23). A kismélységben megszűnő lelet sűrűsödés és az objektumok hiánya alapján felszíni, vagy sekély mélységbe ásott házakra következtettek (Révész 1986 32). A kerámia anyag homogén, homokkal és murvával soványított, kézikorongolt, vonal- és hullámvonalköteggel, gyakran a perem belső oldalán is díszített töredékekből áll. A korongolt anyag mellett két sütőharang töredék is előkerült (Révész 1986 31).

Mezőkövesdtől néhány kilométerre, a Tisza másik oldalán helyezkedik el Tiszafüred-Morotvapart. A nagyterjedésű lelőhelyen 16 ház és két szabadtéri kemence került elő, melyek egyikében bepecsételt díszű avar kerámia látott napvilágot (Madaras 1991, 250, 270).

Szintén Tiszafüreden, Majoros határrészen egy másik telepnyomot is feltártak, melynek során 8-9. századi kerámia került elő, de telep jelenség nem (Sz. Garam 1981, 137-147). A kerámia anyag egyöntetű, kézi korongolt, szürkés-barna színű, kihajló peremű, hullám- és vonalköteggel díszített (Sz. Garam 1981, 141).

Kompolt-Kistér lelőhely leletmentése során is több, az avar korra keltezhető objektumot tártak fel (Vaday 1999, 234). Az előkerült kerámia anyag döntő része (86%-a) kézi korongon készült, a kézzel formált edények aránya sokkal alacsonyabb (14%) (Vaday

1999, 239). A soványító anyag 89%-ban homok, emellett előfordul soványítatlan, csillámmal és kaviccsal soványított is (Vaday 1999, 239). Belső peremdíz egyáltalán nem fordul elő, az oldal díszítésnél vonal, hullámvonal, vonalköteg, hullámvonal köteg és ezek mindenféle változata is megtalálható (Vaday 1999, 241-242). Az edények túlnyomó többségében fazekak voltak, de előkerült néhány korongolt tál, kézzel formált fedő és, sütőharang is (Vaday 1999, 243).

A nyírségi autópálya építkezésnek köszönhetően megnőtt az Alföld keleti részéről ismert 9. századi telepek. A feldolgozásuk folyamatban van, remélhetőleg hamarosa a kutaás rendelkezésére fognak állni.

Nyírtasson (Takács 2012) 35 avar kori objektum került elő. A lelet anyag kézikorongolt kerámiából áll, mely vonalköteggel és hullámvonal-köteggel díszített, 9. századra keltezhető.

Kisvárdán (Takács 2012) 8 avar kori objektum látott napvilágot, kerámia anyaguk átmenetet képez a késő avar és a kora Árpádkori anyag között.

Pócsperin (Bajzai 2012) 18 későavar kori objektumot találtak. A kerámia anyag itt is főként kézikorongolt, vonal- és hullámvonalköteggel díszített edényekből állt, de kerültek elő sütőharang töredékek is.

Az Alföld délebbi területein, Békés megyében, Orosházán tártak fel egy 18 objektumból álló későavar kori teleprészletet. (Rózsa – T. Bíró – Tugya 2011, 93-106).

A kerámia anyag nagy része kézzel formált töredékekből áll. Köztük egyaránt megtalálhatóak a fazekak és a sütőharangok is. Soványításuk agyagröggel történt, égetésük rövid idő alatt, de magas hőmérsékleten zajlott. A töredékeknek csupán a 10%-a díszített, főleg hullámvonallal, de vonalköteggel is előfordul (Rózsa – T. Bíró – Tugya 2011, 106-107).

A lassúkorongon készült darabok a leletanyag 37%-át teszik ki. Az edények nagy része fazék, homokkal és aprókaviccsal soványították őket. Ezek 34%-a díszített csigavonallal, vonalköteggel, hullámvonalköteggel, vagy fésűs bekarcolással (Rózsa – T. Bíró – Tugya 2011, 108).

Előkerült még 5 db gyorskorongon készült edény töredéke is (Rózsa – T. Bíró – Tugya 2011, 109).

A 10-es számú gazdasági objektumban egy háromágú agancstégelyt is leltek. A példány érdekessége, hogy nem találhatók meg rajta a dugók rögzítésére szolgáló furatok, valamint a belső felület sincs lecsiszolva. Már törötten kerülhetett földbe, ezt, valamint félkész állapotát figyelembe véve feltételezhetően helyben készült (Rózsa – T. Bíró – Tugya 2011, 99).

Zala megyében, Nagyrécse határában is található egy késő avar telep. Összesen 91 népvándorlás kori objektum került elő, melynek többsége lekerekített végű, téglalap alakú gödör, néhány külső kemencével (Straub 2011, 393).

Földbe ásott házat nem leltek, így feltételezhetően felszíni házakkal kell számolnunk. A lelőhely három oldali lezártága is megerősíti ezt az elgondolást (Straub 2011, 394).

A leletanyag legnagyobb részét a kerámia töredékek adják. Formailag főként fazekakból áll, de előfordulnak tálak is. Sok agyag tepsi is található, amelyek lehetnek lepénysütők, vagy magszárítók is. Az edények soványító anyaga között van homok, aprókavics, de mészkő zúzalék is. Kézzel, vagy kézi korongon készültek, díszítésük a külső és belső oldalon is megtalálható, de a peremen is előfordul. Leggyakoribb motívum a vonalköteg és a hullámvonalköteg, de egyszerű vonal és csigavonal is megtalálható (Straub 2011, 395-396).

A kerámia párhuzamok alapján a lelőhelyet a 8. század legvégére lehet keltezni (Straub 2011, 397).

Összehasonlítás, elemzés

A hasonló korú lelőhelyek változatos telepjelenségekről adnak tanúbizonyságot. A hídvégardói teleppel összehasonlítva felfedezhetünk több közös, és több eltérő vonást is.

A vizsgált feltáráson hiányoznak a földbemélyített házak nyomai. Az objektumok alacsony számával és a kis ásatási felülettel is magyarázhatjuk ezt a jelenséget, ugyanakkor Nagyrécse határában, Mezőkövesden és Tiszafüred-Majoroson is sokkal nagyobb, zártabb területű ásatásról sem került elő földbemélyített ház. Mindhárom lelőhely esetében lehetséges a felszíni, faszerkezetű házak megléte.

A korszak további lelőhelyeiről azonban sikerült meghatározni földbemélyített lakóépületeket, Tiszafüreden 16, Kompolton 9, Orosházán 3, Oldalfalán (Stránska, Szlovákia) 2 házat tártak fel.

Az eddig csak szóbeli előadásokból ismert Pócspetri és Nyírtass a „házas”, Kisvárda pedig a „házatlan” telepek közé sorolható.

A megtelepedést és a helyben lakást a külső kemencék bizonyítják. Hídvégardóról kettő ismert, egy szögletes és egy kerek. A lelet különösen fontos, hiszen gyarapítja a korszak eddigi, kevés számú külső kemencéjét.

Orosházán, Oldalfalán (Stránska, Szlovákia) és Kompolton nem tártak fel kemencéket. A 16 lakóházzal rendelkező Tiszafüreden mindössze 2-t, amiből az egyik nem tartalmazott keltezhető leletet. Nagyrécséről 3 ismert, de került elő Nyírtasson és Pócspetrin is.

Mind a tiszafüredi, mind a nagyrécsesi ovális alakú, munkagödörrel ellátott, méretük 140x90, illetve 110-135 cm-es. Mindkét lelőhelyen a sütőfelületet többször is megújították. A hídvégardói 12-es kemencére illik ez a leírás, szintén ovális alakú, 125x110 cm-es és volt egy munkagödre is. A felületét azonban nem újították meg, talán nem használták olyan sokáig.

Nagyon hasonló kemence került elő a komáromi telepen is. Ott a sütőfelületet folyami kavicsal rakták ki és a fűtőteret is kő borította. Az ovális kemence előtt azonban egy nagyméretű munkagödör nyílt, benne egy cölöplyukkal. A hídvégardóihoz hasonlóan ezt a kemencét is egy újkori beásás bolygatta (Trugly 1996, 126). Kevermes-Bakófenéken szintén egy ovális alakú kemencét tártak fel, a hozzátartozó munkagödörrel, mely 240x210 cm-es, 247 cm legnagyobb mélységgel. Sikerült megtalálni a lépcsőzetes lejáratot is, a tetőszerkezet nyomát azonban nem (Medgyesi 1995, 145).

A hídvégardói 5-ös számú, téglalap alakú, hiányos kemencének a formai párhuzamai kevésbé ismertek. Hasonlóak a házak kemencéinél találhatóak. Itt azonban annyira kicsi az átégés nyoma, hogy az ásató régész szerint is egyszer, legfeljebb néhányszor használták.

A hídvégardói telep leggyakoribb objektuma a lekerekített végű, ovális alakú gödrök. Hat ilyen került elő és további kettő feltételezhetően ehhez a csoporthoz tartozik. Ilyen gödör számos korabeli lelőhelyen, nagy mennyiségben megtalálható, az egyik leggyakoribb jelenség. Tártak fel Nagyrécsé, Oldalfala (Stránska, Szlovákia), Sopronkőhida (Tomka 1998, 47-48) lelőhelyeken. A felhasználásukat nézve nagy valószínűséggel tárolóvermek lehettek (Tomka 1998, 48).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a lelőhely objektumai megegyeznek a hasonló korú, vagy késő avar telepek objektumaival. A földbemélyített házak hiánya utalhat a faszervezetes felszíni házak használatára. A nagyszámú gazdasági jellegű objektum – akár földólnak, akár tárolóveremnek tekintjük – jelentős és fontos mezőgazdasági tevékenységre mutat. A külső kemencék bizonyítják a telep lakó jellegét, és további adatként szolgálnak a külső kemencék kataszterében.

A hídvégárdói telep népessége

Az anyag elemzésének és feldolgozásának részeként meg kell kísérelnünk a készítő és használó nép azonosítását is. Három lehetőség közül választhatunk: vagy az avarság egy továbbélő maradéka élhetett itt, vagy beköltözött szlávokkal van dolgunk, esetleg az együttélés hatására létrejött keverék népességgel, melyben egyaránt lehetnek szláv és avar elemeket is. A meghatározás nyelvészeti, régészeti és történelmi adatok alapján lehetséges, azonban az eredmény pontossága egyáltalán nem biztosítható. Alább tehát inkább a lehetőségek és ellentmondások összefoglalása következik.

Etnikum meghatározása nyelvészeti és régészeti adatok segítségével történhet. Nyelvészeti irányból megközelítve a kérdést óvatosan kell eljárni. Egy területen található földrajzi nevek nem egyenlő történeti értékkel rendelkeznek (Kniezsa 2001, 4). A legtovább fennmaradó, legősibb nevek a folyók nevei (Kniezs 2001, 5). Ebből kiindulva először a közeli folyó, a Bódva nevét kell megvizsgálni. Egyesek megpróbálták a szláv 'gödör' szóból eredeztetni, ezt azonban nem fogadják el. Az elterjedtebb nézet szerint a germán *Fuldahwa*¹¹ földrajznévből származik (Kiss 1988, 226). A folyónév után meg kell vizsgálni a Hídvégárdó helynevet. Az 'árdó' a királyi szolgálatban erdőővők lakhelyére utaló Erdőővő romlásából keletkezett. A hídvég előtag pedig a Bódva hídjával kapcsolatos (Kiss 1988, 595).

A történeti helynevek vizsgálata (pl. Rakaca, Kanyapta, Jósva patak, Torna, Jablonca, Zsarnó, Jászó települések neve) szlávok jelenlétére utal. Ezek alapján Kniezsa feltételezte, hogy az itt élő szlávoknak 12. század előttinek kell lennie, de nincs bizonyító értékű adat arról, hogy mikor költöztek be (Kniezsa 1938, 409).

A nyelvészeti adatokból Makkay János egészen más eredményre jutott. *Borsod* nevének kutatása, valamint a -d képző ómagyar nyelvi volta alapján nagyszámú, a honfoglalás kora előtt itt élő, magyar nyelvű népet feltételezett (Makkay 1993, 478).

A lakosság etnikai hovatartozásának meghatározására a régészeti anyag alapján is tehetünk kísérletet. Az agancstégelyt bár egyedi tárgynak számít, nem tekinthetjük etnikumjelzőnek, hiszen avar sírokból¹², szláv telepekről és urnasírból¹³ is került elő. A díszítése azonban tipikusan avar, számos késő avar kori övvereten, szíjvégen és közép avar kori tegez csonton látható hasonló minta. A tégely alapján tehát inkább az avarságra lehet

¹¹ Folyó név, melyről Fulda városa kapta a nevét. Összetett szó, a *fulda* ország és az *aha* víz szavakból áll, ennek szláv átvételéből keletkezett a magyar Bódva szavunk (Kiss 1988, 226).

¹² Pl.: Alattyán (Kovrig 1963); Dunapentele (Marosi-Fettich 1936)

¹³ Vízakna (Ocna Sibiului, Románia) (Bóna 1986)

következtetni. Ezt a megállapítást támasztja alá az a nézet is, hogy a szláv anyagban talált tégelyek is az avaroktól származnak (Profantová 1992, 640).

A kerámia vizsgálatát is el kell végezni, de e tárgykörnél még óvatosabban és még nagyobb kritikával kell kezelni az eredményeket. A sajószentpéteri avar temetőhöz hasonló fazékformák az avarság felé mutatnak. A kézzel formált edények a korabeli szláv kerámiát jellemzik (Fischl 1995, 35), ez azonban – egy töredéket kivéve - hiányzik a hídvégardói anyagból. A belső peremdísz megjelenését és elterjedését az avar kor legkésőbbi időszakára tehetjük (Sz. Garam 1981, 144). Ilyen díszítésből 4 db fordult elő a hídvégardói anyagban. A homok szemcsés soványítást, mely szintén megtalálható nagyobb számban itt, tipikusan késő avar sajátosságnak vélik (Sz. Garam 1981, 144). Végezetül pedig a gyakori hullámvonalköteg dísz köti szorosan az avar fazekas hagyományokhoz a hídvégardói kerámiát. Sz. Garam Éva, tiszafüredi kutatásai során a belső peremdísz, a szemcsés soványítást és a hullámvonalköteg dísz olyan tipikusan avar jellegzetességeknek határozta meg, amely semmiképp nem kapcsolható a szlávokhoz (Sz. Garam 1981, 145). Mai tudásunk szerint azonban ha e jegyek az avarok felé mutatnak is, a kerámiát semmiképp sem tekinthetjük etnikumjelzőnek.

Harmadik lehetőségünk a történeti források és szakirodalom áttekintése. Az Avar Kaganátus a történetírás szerint 804-ben bukott el, melynek okaként Nagy Károly hadjáratait¹⁴, az avarság belső ellentéteit¹⁵, valamint a végső csapást jelentő bolgár támadást tartják számon¹⁶. Bár az avar államiség megszűnt, a népesség továbbélését és honfoglalás korának megélését ma már nem vitatják a kutatók (Tomka 1997, 74). Kérdéses egyedül a továbbélők száma lehet, Tomka Péter szerint akár kétszer annyian is lehettek, mint a beköltöző magyarok. Ugyanakkor a közel száz éves időszak alatt nagyon széttagolódtak, több kultúrájú csoportot alkotva (Tomka 1997, 74).

Tomka optimista gondolatait régészetileg nehéz bizonyítani. Az avar továbbélő népesség beolvadását bizonyító lelőhelyek száma csekély¹⁷.

Bizonyíték lehet még a továbbélésre egy-egy tárgy típus is, melyet biztosan keltezhetünk a 9. századra. Szalontai Csaba szerint a karéjos veretek és szíjvégek, az áttört lilimos veretek és

¹⁴ Nagy Károly 791-ben nagyszabású, mégis sikertelen hadjáratot vezetett az avarok ellen (Bóna 1984, 338), 795-ben indul Erik, friauli herceg vezetésével a második hadjárat, mely megszerzi az őrizetlen kagáni kincstárat (Bóna 1984, 341). 796-ban Károly fia, Pippin újabb hadjáratot vezet, mely során a behódolt tudun országrészét, a Dunántúlt a Frank Birodalomhoz csatolják és békét kötnek a kagánnal is (Bóna 1984, 341).

¹⁵ 795-ben belviszály tört ki a kagán és a iugurru között, a tudun pedig a frankokhoz menekült. 796-799 között újabb lázadás tört ki, amit igyekeztek leverni a frankok, de a 802-ben Pannóniába tartó seregek erős ellenállásba ütköztek (Bóna 1984, 342).

¹⁶ Az Avar Birodalom keleti területeit 804-ben érte a bolgár támadás, mely a végleges bukáshoz vezetett (Bóna 1984, 343).

¹⁷ A 7-8. század fordulója és a 11. század közé 3000 lelőhely keltezhető, ezek közül csupán 7-ben fordultak elő honfoglalás kori és avarkori tárgyak (Szentpéteri 1997, 81).

szíjvégek, valamint a hohlenbergi típusú veretek és szíjvégek datálhatóak erre a korszakra (Szalontai 1995/96, 16).

Mint láthatjuk a kutatás egyetért az avar továbbélésben és igyekszik ennek bizonyítására módszereket, megoldásokat találni. A Bódva-völgye szempontjából nem rendelkezünk hasonló adatokkal. Egyedüli érvként azt hozhatjuk fel, hogy sem a frank, sem a bolgár hadjáratok nem érhatték el a Kárpát-medencének ezt az észak-keleti részét. Valószínű, hogy a kaganátusban dúló belharc is elkerülhette periférikus volta miatt, így nem feltételezhetjük az itt élő avarság kihalását.

A régészeti leletek és a történeti adatok egyaránt az avarok továbbélésére engednek következtetni. A nyelvészeti adatokban azonban nincs nyoma ennek, és egyértelműen szlávok ittlétét bizonyítják. Az ellentmondást talán sikerül feloldani a következő évek kutatásai és publikációi során, melyhez Hídvégardó-Malomszög lelőhely is adalékot szolgáltat.

Település hálózat

A Bódva-völgy szempontjából különösen jelentős a hídvégardói feltárás. Az eddigi ismereteink szerint a folyóvölgy alsó szakaszát (Sajószentpéter) kivéve lakatlan volt a késő avar korban és az avar kor végén. Legközelebbi lelőhely Kassa előterében a Bódva és a Hernád völgy határán található.

Az új eredmények révén a kb. 100 km-es folyó mentén, a középső szakaszán került elő egy újabb település. Nehezen elképzelhető azonban, hogy az eddig ismert lakott területektől messzire, mintegy 40 km-re, 2-2,5 napi járóföldre költöztek volna az emberek, létrehozva itt egy magányos települést, egy előretolt helyőrséget. Feltételezhetjük, hogy Kassa, vagy Sajószentpéter felé újabb telepek kerülhetnek majd elő. Különösen, ha figyelembe vesszük a közeli Hernád-völgyet, ahol a települések sűrűn követik egymást. Itt avar lelőhelyek találhatók Alsózsolca, Gesztely, Szikszó, Halmaj, Hejce, Hidasnémeti, Kassamindszent (Valaliky, Szlovákia) települések határában (19. kép).

Meg kell említeni, hogy a Hernád-völgy sűrű benépesülését és a hídvégardói lelőhely előkerülését figyelembe véve hasonlóra számíthatunk a Bódva-völgyben is. Ugyanakkor a Sajó-völgye feltűnően lakatlan. Sajószentpétértől északra egyelőre nem ismert avar lelőhely.

A következő évek kutatásainak célja lehet a két település hálózat közötti eltérések felderítése.

Összegzés

A Kárpát-medence és egyben a Bódva-völgy 9. századi kutatása újabb eredményekkel gazdagodott. Hídvégardó-Malomszög lelőhely megelőző feltárása során elkerült tárgyak gyarapították ismereteinket a korszakról.

Az agancstégely különlegessége folytán külön figyelmet érdemel. Bár a magyar kutatás egyöntetűen egyetért sőtartó funkciójában, néha felmerülnek aggályok ezzel szemben.

A kutatás egyetért abban, hogy eredetét tekintve az avarokhoz köthető. A rómaiaktól és szlávoktól való eredeztetés nem megalapozott. A tárgy keltezése nehézséget okoz. Egyedüli kiindulási pontja az ilyen irányú vizsgálatoknak a díszítés lehet. Bár a hídvégardói példánynak nincs pontos párhuzama, a motívumok mégis a késő avarkor felé mutatnak.

A kerámia töredékek kis számuk ellenére nagyon változatosak. Háromféle soványítási módot lehet megkülönböztetni, köztük a különleges és ritka meszes soványítást. Az égetésük is ugyanilyen sokszínű. Ebben is van egy helyi sajátosság, a gázbuborékos, porózus darabok magas aránya. A díszítésük már egységesebb, vonalkötegekből és hullámvonalkötegekből áll.

A töredékeket közeli és távolabbi párhuzamok alapján egyértelműen a 9. századra lehet keltezni, a pontosabb datálás már problémákhoz vezet. Az analógiák nyomán azonban feltehetőleg a 9. század második felére, végére tehetjük.

Az objektumok elemzését tekintve a korszak más lelőhelyről előkerült gödör típus itt is meghatározó, funkciójára sajnos csak következtetni tudunk. A két külső kemencének már megléte is jelentős. A 9. században ritkaságnak számító szabadtéri kemencék újabb darabbal gazdagodtak. A földbemélyített házak hiánya utalhat felszíni, faszerkezetű házak használatára.

A helyi lakosság etnikumának meghatározása nehéz. Államiságuk bukását az avar emberek valószínűleg túléltek és régi lakhelyeiken folytathatták életüket. Helyi szlávásra sincs bizonyítékunk, bár a nyelvészeti források utalnak a jelenlétükre.

Bár a lakosság etnikuma kérdéses, az avarokhoz való kötődése valószínűsíthető. Az szintén feltehető, hogy tartósan itt éltek és átvészelve a 9. századot megérhették a magyar honfoglalást.

Irodalom jegyzék

- Aszt 2005 = Aszt Ágnes: Gödörölak a középkori magyar falvakban, különös tekintettel a Szentkirályon feltártakra. Arrabona 43/1, 2005. 37-66.
- B. Hellebrandt 1999 = B. Hellebrandt Magdolna: A Bódva-völgy története az őskor utolsó évezredében. In: Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Szerk: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor. Putnok, 1999. 93-120.
- Bíró 2000 = Bíró Mária: Pannónia csontművészete. Budapest, 2000.
- Bóna 1984 = Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Szerk: Székely György, Budapest, 1984.
- Bóna 1986 = Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlaskora Erdélyben. In: Erdély története I. Szerk: Makkay László, Mócsy András. Budapest, 1986. 107-234.
- Czeglédi 2009 = Czeglédi Edit: Egy avar kori tégelytípus. In: Csontvázak a szekrényből. Szerk.: Bartosiewicz László – Gál Erika – Kováts István. Opitz Archaeologica 3. 2009. 221-234.
- Dénes 1999 = Dénes György: A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a tatárjárásig. In: Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Szerk: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor. Putnok, 1999. 131-148.
- Fischl 1995 = Fischl Klára: Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. - Vorbericht über die Forschung des Csörsz Grabens bei Csincse. SMK. 11. 1995. 33-46.

- Kiss 1988 = Kiss Lajos: Bódva. In: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1988, 226.
Kiss Lajos: Hídvégardó. In: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1988, 595.
- Kniezsa 2001 = Kniezsa István: Kelet-Magyarország helynevei. Budapest, 2001.
- Kniezsa 1938 = Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. kötet. Budapest, 1938. 365-472.
- Kovrig 1963 = Kovrig, Ilona: Das awarentitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest, 1963.
- Madaras 1991 = Madaras László: Az avar falu. In.: Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok, 1991. 227-316.
- Makkay 1993 = Makkay János: A *-d* képző *Borsod* vára nevében és Anonymus cap. 18. Magyar Nyelv. 89. 1993. 475-478.
- Marosi-Fettich 1936 = Marosi Arnold – Fettich Nándor: Dunapnetelei avar sírleletek. Archaeologica Hungarica 18. 1936.
- Medgyesi 1995 = Medgyesi Pál: Késő avar kori kemence Kevermes-Bakófenékről – Ein spätawarzeitlicher Brennofen in Kevermes-Bakófenék. SMK. XI. Kaposvár, 1995, 145-164.
- Müller 1992 = Müller, Róbert: Gräberfeld und Siedlungsreste aus der Karolingzeit von Zalasabar-Dezsősziget. Anteus 21, Budapest 1992. 271-316.

- Pávai1984/85 = Pávai Éva: Az avar művészet indamotívumai. MFMÉ1984/85. 2. 363-384.
- Peja 1973 = Peja Győző: Az edelényi táj földrajzi képe. In: Edelény múltjából. Szerkesztette: Dr. Sági Vilmos Edelény, 1973. 15-38.
- Profantová 1992 = Profantová, Nadja: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: Awarenforschungen II. Hrsg: Falko Daim Wien 1992. 605-778.
- Révész 1986 = Révész László: IX-X. századi telep nyomai Mezőkövesden. HOMK 24. 1986. 23–33.
- Ringer 1999 = Ringer Árpád – Kaminska, Lubomíra: A Bódva-völgy a kőkorbán. In: Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Szerk: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor. Putnok, 1999. 81-92.
- Rózsa – T. Bíró – Tugya 2011 = Rózsa Zoltán – T. Bíró Katalin – Tugya Beáta: Avarkori teleprészlet Orosháza határában (OH.13. Lelőhely – Békés megye). In.: Sötétidők falvai. Szerk.: Kolozsi Barbara – Szilágyi Krisztián Antal. Debrecen, 2011. 93-146.
- Rusnák 2011 = Rusnák, Rastislav: Settlement from the 9th century at Stránska (Gemer, Slovakia). In.: Sötétidők falvai. Szerk.: Kolozsi Barbara – Szilágyi Krisztián Antal. Debrecen, 2011. 147-162.
- Schulze-Dörrlamm 2001 = Mechthild Schulze-Dörrlamm: Herkunft und Funktion der dreizipfligen Geweibehälter des frühen und hohen Mittelalters. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Mainz, 48. 2001. 528-558.

- Straub 1997 = Straub Péter: Avar kori tegezdzsítő csontlemezek. Motívum tipológia és kronológia. MFMÉ-Stud.Arch 1997. 117-152.
- Straub 2011 = Straub Péter: Újabb késő népvándorlás kori település Nagyrécse határában (Bakónaki-Patak). MFMÉ-StudArch. 2011. 393-417.
- Szabó 1999 = Szabó József: A Bódva-völgy (településeinek) geomorfológiai adottságai a tájfejlődés tükrében. In: Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Szerk: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor. Putnok, 1999. 19-44.
- Szalontai 1995 = Szalontai Csaba: A késő avar liliomos övveretek. In: A népvándorláskor Fiatal Kutatói 5. találkozójának előadásai. Szerk: Költő László. SMK 11 (1995) 127–143.
- Szalontai 1995/96 = Szalontai Csaba: Megjegyzések az alföldi avarság eltűnéséről és továbbéléséről. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1995/96. 13-19.
- Szentpéteri 1997 = Szentpéteri József: Az avar népesség továbbélése a 9-10. században. In: Életünk. 1997/1, 76-83.
- Sz. Garam 1981 = Sz. Garam Éva: VIII-IX. századi telepnyom Tiszafüred határában.- Siedlungsspuren aus dem 8-9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred. ComArchHung 1981 137-149.
- Szőke 1992 = Szőke Béla Miklós: 7. és 9. századi település maradványok Nagykanizsán. Zalai Múzeum 4. 1992. 129-168.

Szőke 1996 =	Szőke Béla Miklós: Karoling-kor. In: Évezredek üzenete a lápvilágból. Szerk.: Költő László – Vándor László. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996. 123-135.
Takács – Vaday 2004 =	Takács Miklós – Vaday Andrea: Avar edényégető kemencék Kompolton. Agria XL. 2004. 5-73.
Tettamanti 1985 =	Tettamanti Sarolta: Avar kori sírok Fótról. Stud.Com 1985, 17. 345-368.
Tomka 1997 =	Tomka Péter: Magánbeszéd az avarokról. In: Életünk. 1997/1 68-75.
Tomka 1998 =	Tomka Péter: A sopronkőhidai 9. századi település. Arrabona 1998. 45-84.
Torontáli 2005	Torontáli Zoltán: Az avarkori agancstégelyek és ábrázolásaik. Szakdolgozat, kézirat. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem.
Török 1962 =	Török Gyula: Pogány kultusz emléke a sopronkőhidai temetőben. FolArch XIV. 1962. 83-93.
Trugly 1996 =	Trugly Sándor: A komáromi avar telep. ComArchHung 1996. 125-150
Vaday 1999 =	Vaday Andrea: Az avar kori telep értékelése. In: Kompolt-Kistér. Szerk: Petercsák Tivadar – Szabó J. József. 1999. Eger, 233-254.
K. Végh 1964 =	K. Végh Katalin: A sajószentpéteri avarkori leletek. HOMK 1964 15-23.
K. Végh 1968=	K. Végh Katalin: Avarkori leletek a miskolci múzeumban. HOMÉvk. VIII. (1969.) 47-90.

Wolf 1999 =

Wolf Mária: Adatok a Bódva-völgy honfoglalás és kora Árpádkori településtörténetéhez. In: Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Szerk.: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor. Putnok, 1992. 121-130.

Wolf 2003 =

Wolf Mária: Adatok a 10. századi edényműveségünkhöz. A borsodi leletek tanulságai. HOMÉ 2003. 85-108.

Szóbeli Közlések:

Bajkai Rozália:

Avar kori településrészletek a csörszároktól keletre. Avarok vagy szlávok? A „Hadak útján” Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XXII. Konferenciája. Visegrád 2012.10.05 15:50.

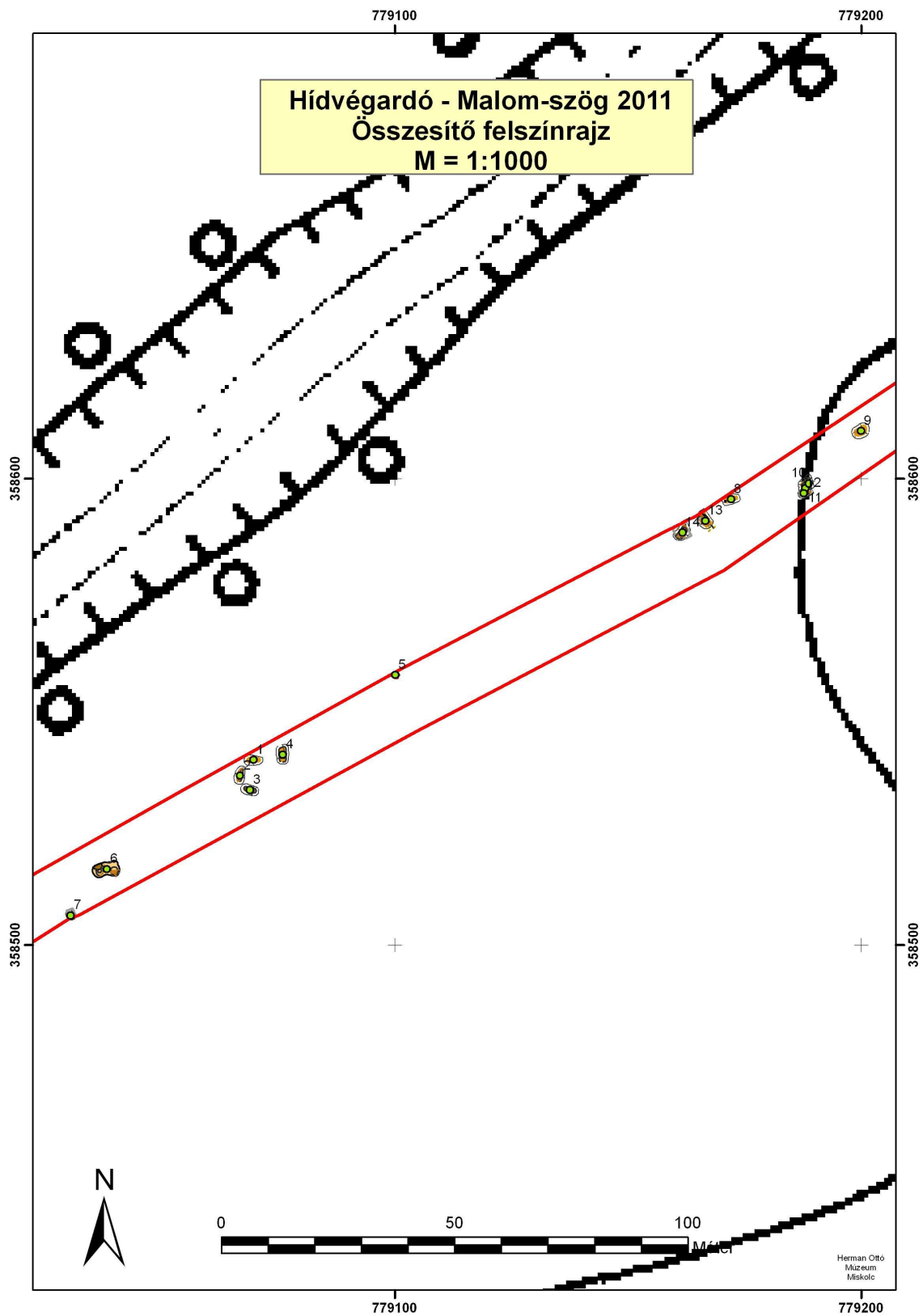
Takács Melinda:

9. századi települések Nyírtass és Kisvárda határában – az avarkor vége a Rétköz peremén. A „Hadak útján” Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XXII. Konferenciája. Visegrád 2012.10.05 16:10.

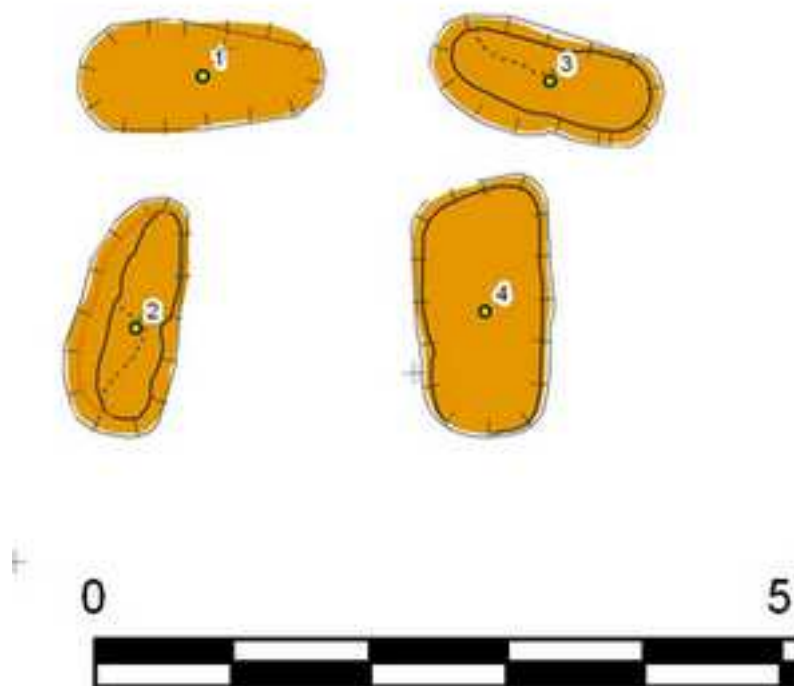
Kép melléklet

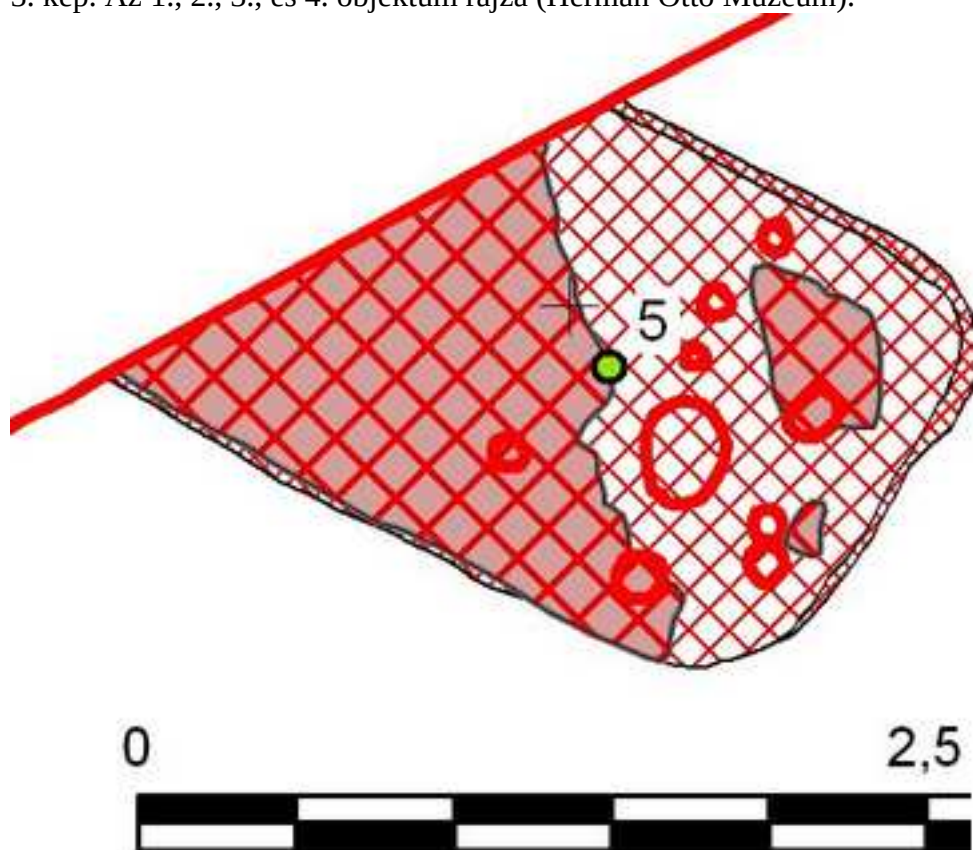
1. kép. Hidvégardó elhelyezkedése (internet)

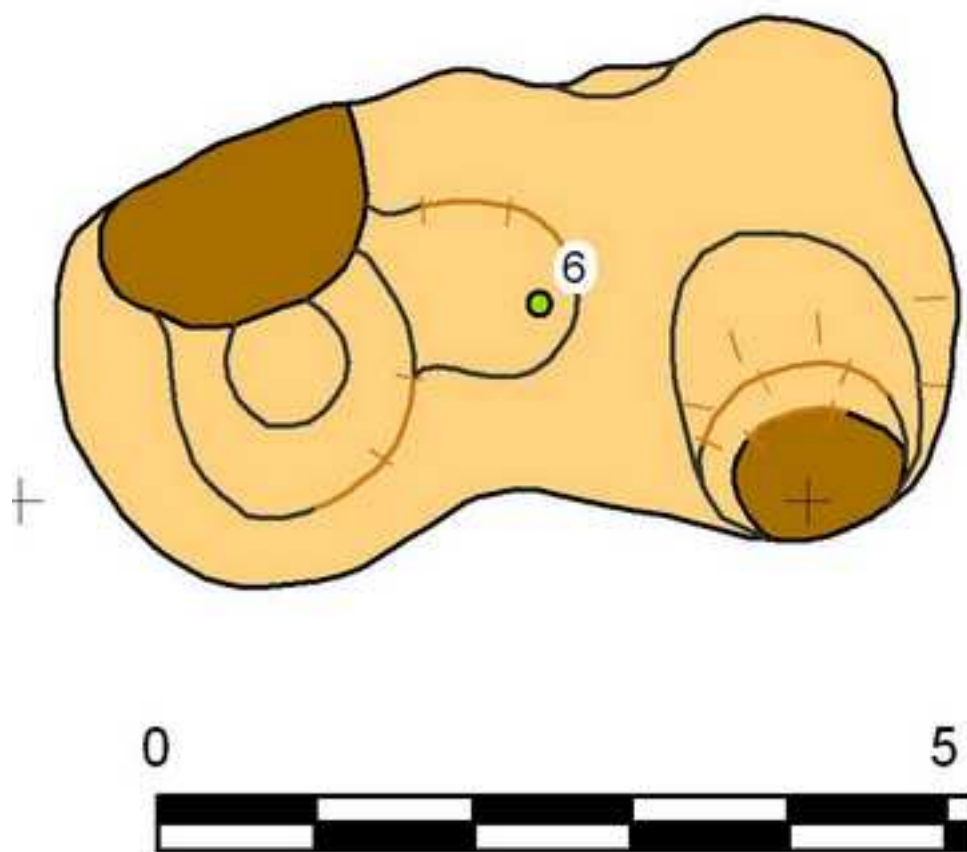
2. kép. Hídvégardó-Malom-szög feltárás összesítő képe (Herman Ottó Múzeum).

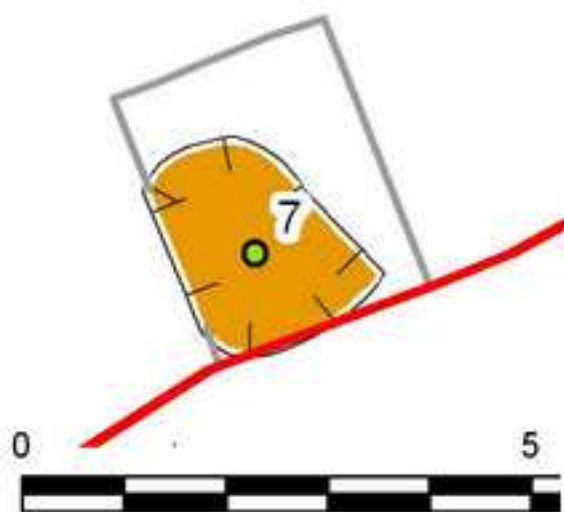
3. kép. Az 1., 2., 3., és 4. objektum rajza (Herman Ottó Múzeum).

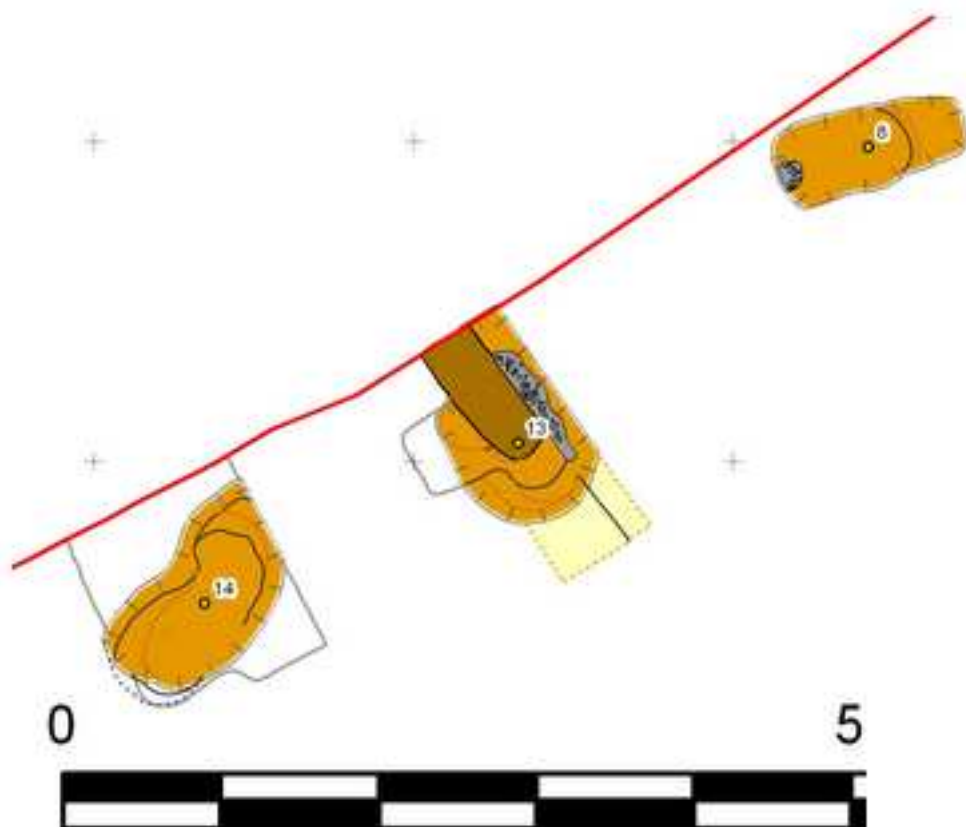
4. kép. Az 5. objektum rajza (Herman Ottó Múzeum).

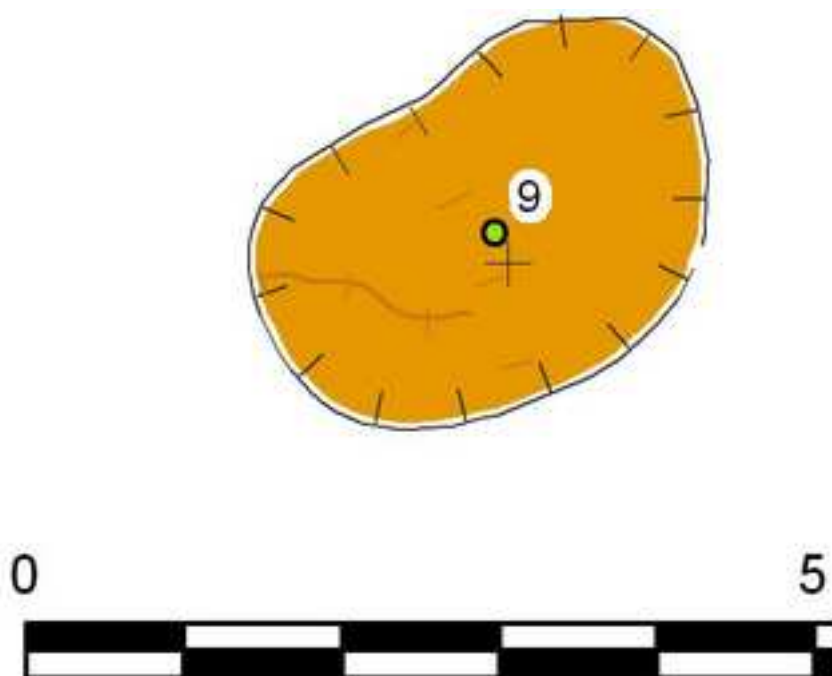
5. kép. A 6. objektum rajza (Herman Ottó Múzeum).

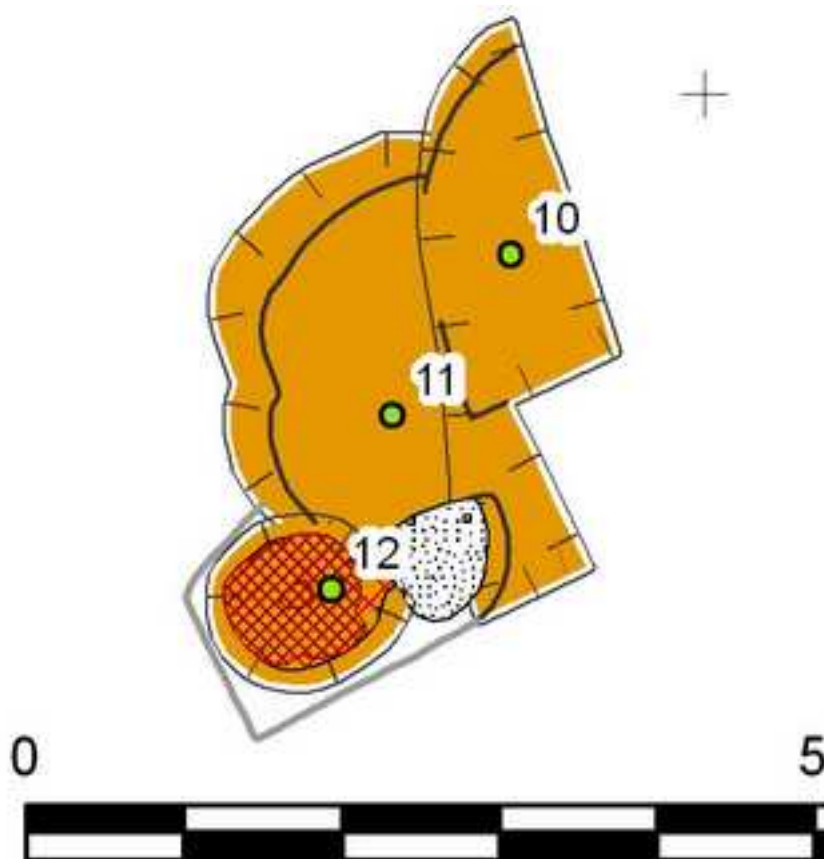
6. kép. A 7. objektum rajza (Herman Ottó Múzeum).

7. kép. A 8., 13. és 14. objektum rajza (Herman Ottó Múzeum).

8. kép. A 9. objektum rajza (Herman Ottó Múzeum).

9. kép. A 10., 11. és 12. objektum rajza (Herman Ottó Múzeum).

10. kép. Az agancstégely fotója (Herman Ottó Múzeum, Kulcsár Géza).

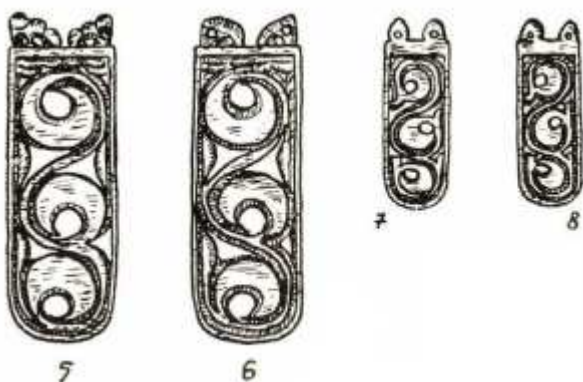
11. kép. Záróminta (Herman Ottó Múzeum).

12. kép a függőleges ág mintája (Herman Ottó Múzeum).

13. kép. A fő motívum (Herman Ottó Múzeum).

14. kép. A sajószentpéteri temető szórvány övveretei. (K. Végh 1964, 20)

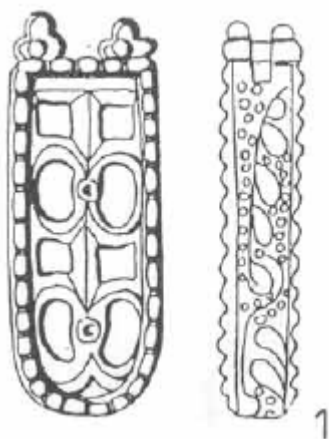
15. kép. D-típusú inda (fordítva). (Pávai 1984/85 376)

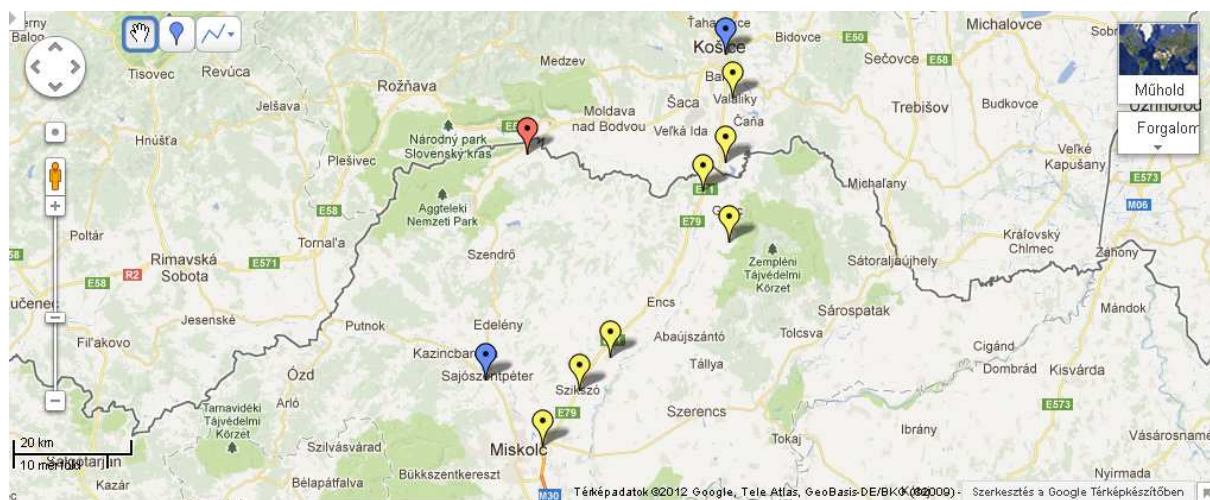
16. kép. A fóti 1. sír övcsatja és nagyszíjvége (Tettamanti 1985 364).

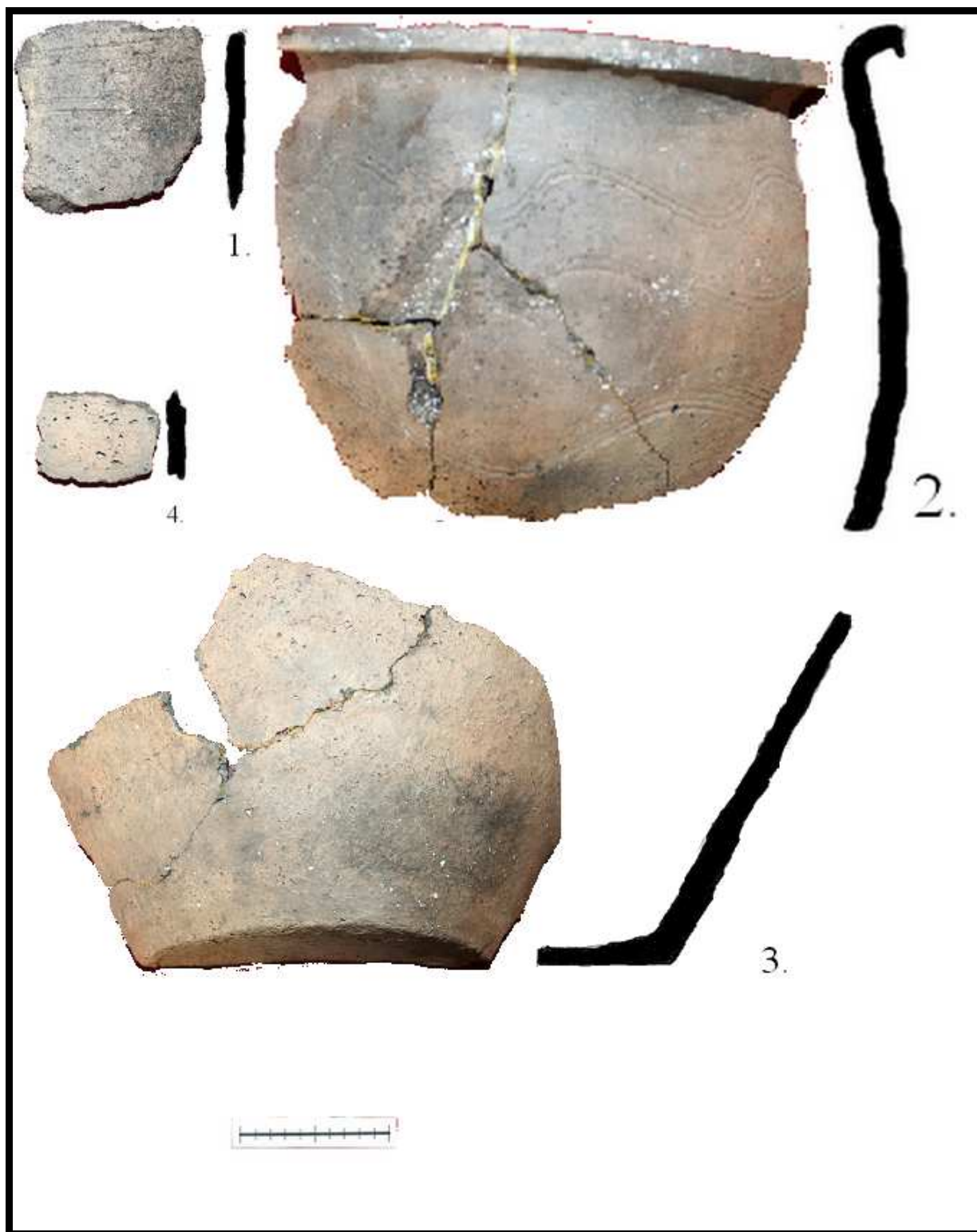
17. kép. A 13/a jelű motívum (Starub 1997 146).

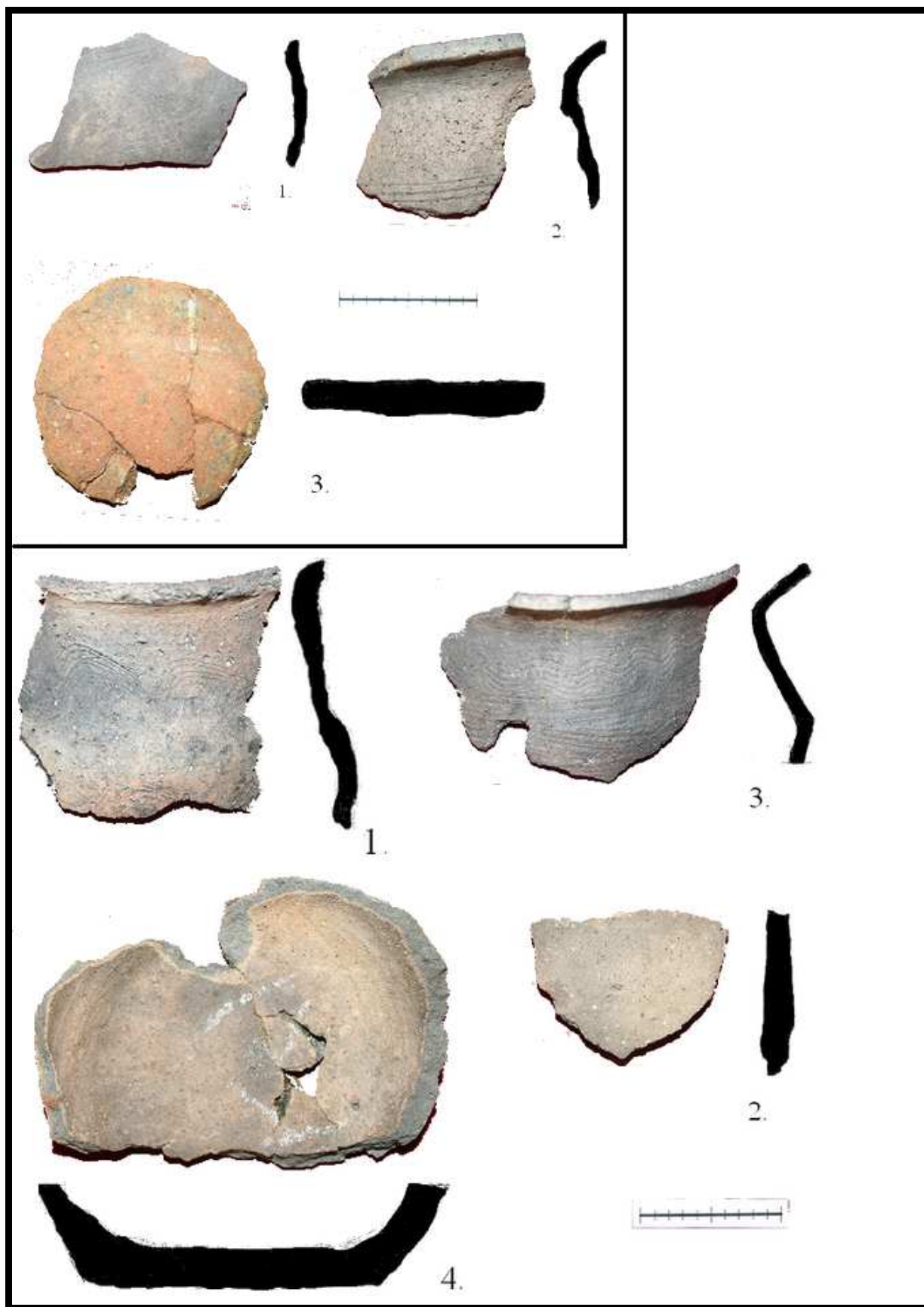
18. kép. A II/1 típusú liliomos kisszívjég (Szalontai 1995 140).

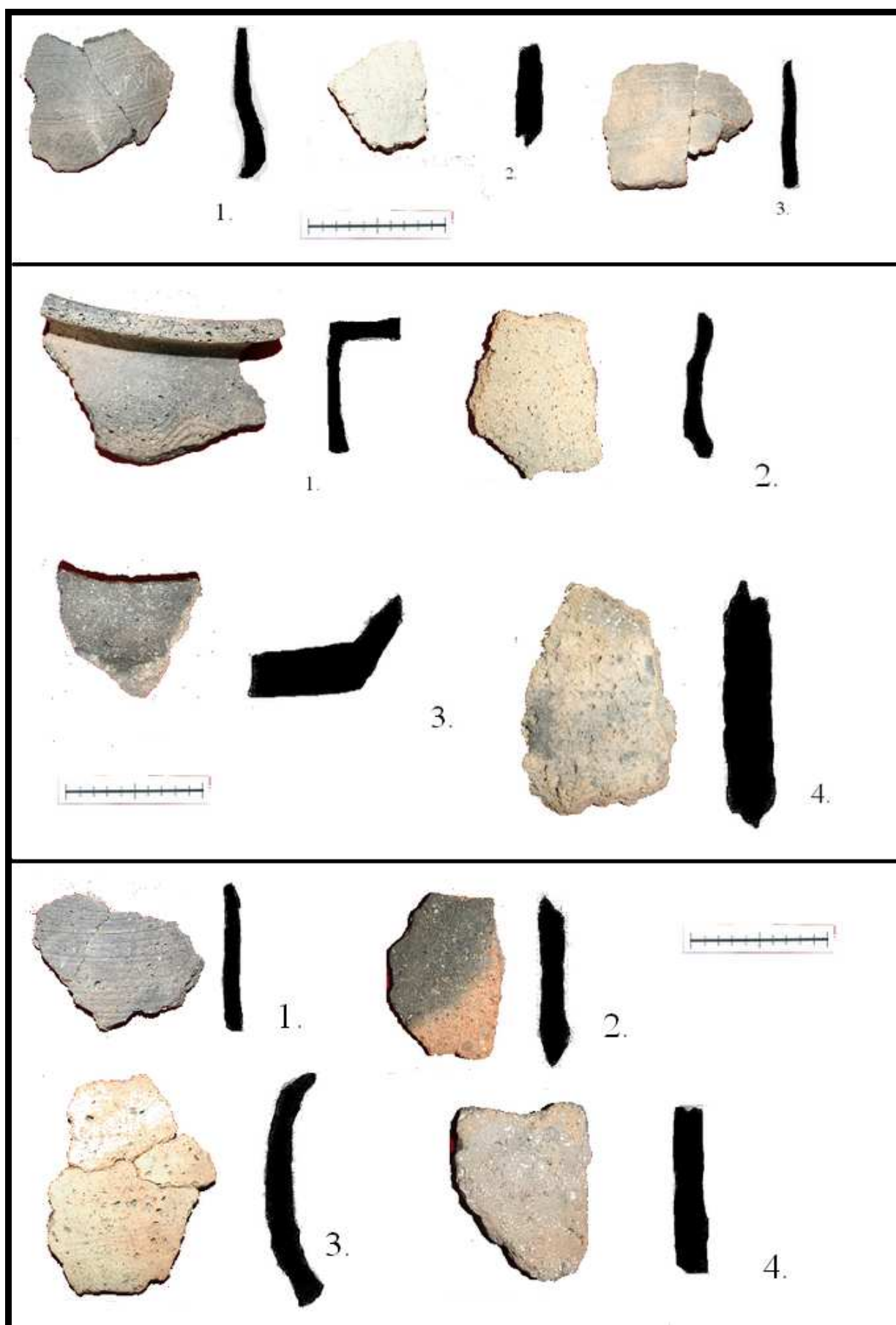
19. kép. Hernád menti avar lelőhelyek.

20. kép – 1. tábla. Leletek az 1. objektumból.

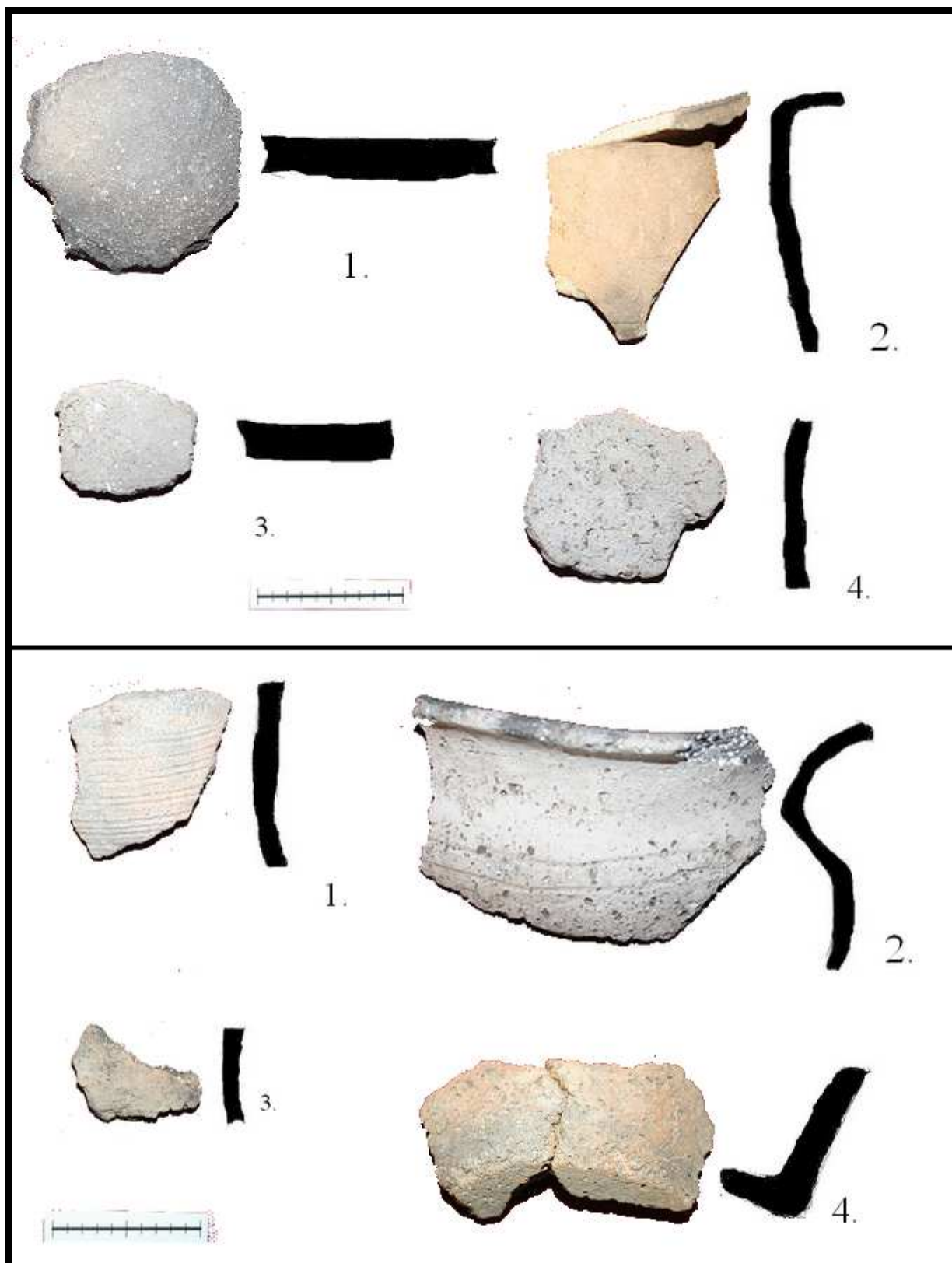
21. kép – 2. tábla. Leletek a 2. és 3. objektumból.

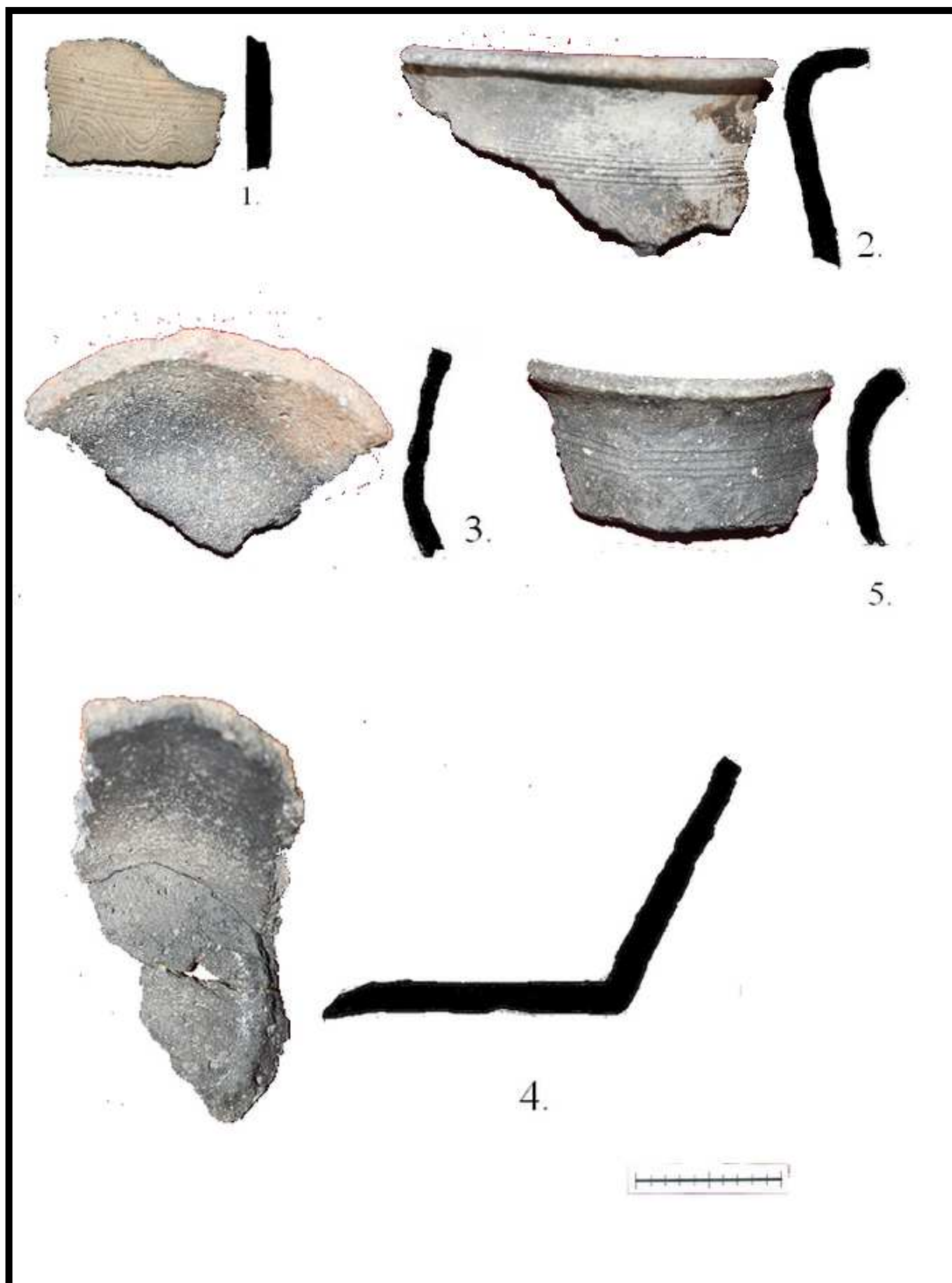
22. kép – 3. tábla. Leletek a 4., 5., és 6. objektumból.

24. kép – 4. tábla. Leletek a 7., 8., és 9. objektumból.

25. kép – 5. tábla. Leletek a 10. és 14. objektumból.

26. kép – 6. tábla. Leletek a 13. objektumból.

Képjegyzék

Internet =	http://hu.wikipedia.org/wiki/Hídvégárdó
Herman Ottó Múzeum =	A miskolci Herman Ottó Múzeum tulajdona, Hídvégárdó-Malomszög lelőhely ásatási dokumentuma.
K. Végh 1964 =	K. Végh Katalin: A sajószentpéteri avar kori leletek. HOMK 1964 20. II. tábla
Pávai 1984/85 =	Pávai Éva: Az avar művészet indamotívumai. MFMÉ 1984/85. 2 376. IV. tábla
Straub 1997 =	Straub Péter: Avar kori tegezdzíszító csontlemezek. Motívum tipológia és kronológia. MFMÉ-Stud.Arch 1997. 146. 2. kép.
Szalontai 1995 =	Szalontai Csaba: A késő avar liliomos övveretek. In: A népvándorlaskor Fiatal Kutatói 5. találkozásának előadásai. Szerk: Költő László. SMK 11 (1995) 140. II. tábla.
Tettamanti 1985 =	Tettamanti Sarolta: Avar kori sírok Fótról. Stud.Com 1985, 17. 364. 10. kép.